

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Müasir dövrdə kommersion banklarında riskli əməliyyatların tənizmlənməsi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mehrəliyev Əvəz Gülhüseyn

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d. dos. Əhmədov Fariz Saleh

Təsdiq edirəm

“ ___ ” _____ 2019-cu il

“AZƏRBAYCANDA İSTEHSAL SFERASINDA MALİYYƏ VƏ VERGİ
UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə Menecmenti

Qrup: 640

Magistrant:
Əvəz Mehrəliyev Gülhüseyn

Elmi rəhbər:
Prof. Elnur Sadiqov Məhəmməd

Proqram rəhbəri:
i.e.n., dos. İlqar Seyfullayev Zülfüqar.

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakişi

BAKİ – 2019

Summary

Banks are the main function of modern economy. Thus, commercial banks carry out operations on various sectors of the economy and provide clients with permanent credit and settlement services at the same time. As a result, banks lose their funds and face risks because customers are not paid back on time. In this regard, the topic is actual. Our main objective in the master dissatisfaction research is to find out why commercial banks have risky operations and to explore ways to address emerging problems and make suggestions. The subject of the master's thesis is to completely eliminate bank risks through the internal resources of the bank and to timely fulfill its intended financial obligations. The strategy of the bank here has an important role. The master's thesis was chosen according to the topic. Thus, in the Central Statistical Blocs of Azerbaijan, the articles of the Azerbaijan Association of Banks, theoretical literature of the basic booklet, internet information and literature on foreign languages were used. The main practical and scientific approaches gained from the master's thesis are based on the fact that the bank's risks are not permanent. Because the banks with sufficient financial resources in the reserve funds are completely out of the bonds. From this point of view, the probability of the bank's forecast for each risk transaction has been investigated and the proposals have been put forward for achieving positive results. Regulation of banking risk in the master's thesis was based on theoretical basis.

Keywords. Credit, Bank, Payment, Interest, Insurance, Fund, Finance.

Mündəricat

Giriş	5
I Fəsil. Bank riskləri və onların yaranmasının iqtisadi əsasları	8
1.1. Bank risklərinin təsnifatı və onların mahiyyəti.....	8
1.2. Bank risklərinin idarə olunmasının nəzəri əsasları.....	15
II Fəsil. Bank risklərinin idarə olunmasının təhlili metodları	21
2.1. Bank risklərinin idarə olunmasının təhlili və onların formalaşdırılması mexanizmi.....	21
2.2. Bank risklərinin aradan qaldırılmasının yolları (Kapital Bankın təmsalında).....	39
III Fəsil. Müasir dövrdə bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinin perspektivləri	59
3.1. Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi tədbirlərin bank risklərinin idarə olunmasında rolu.....	59
3.2. Müasir dövrdə bank riskləri üzrə menecmentin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	63
Ədəbiyyat	66

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə banklar iqtisadiyyatın əsas aparıcı qruplarında birinə çevrilmişdir. Belə ki kommertiya bankları iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə əməliyyatlar aparmaqla müatərilərə daimi olaraq kredit və hesablaşma eyni zamanda maliyyə xidmətləri göstərirlər. Digər tərəfdən hər bir kommertiya bankı öz müştərilərinə xidmətlər göstərərək qarşıya çıxan bir sıra problemlərlə üzləşirlər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində banklar bir tərəfdən rəqabətə tab gətirmək üçün yeni əməliyyatlar və xidmətlə aparmaq üçün maliyyə bazarında öz fəallıqlarını artırmağa çalışırlar və digər tərəfdən kommertiya bankları apardıqları əməliyyatlara görə risklərlə üzləşirlər. Nəticədə isə banklar öz vəsaitlərini itirir həmçinin müştərilər tərəfindən kreditlərin vaxtında qaytarılmadığına görə risklərlə qarşılaşırlar. Bu baxımdan mövzu aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Kommertiya bankları bir qayda olaraq kredit və hesablaşma əməliyyatları zamanı müxtəli araşdırmalar aparır və təhlillər verirlər. Respublikamızda kommertiya banklarında riskli əməliyyatların öyrənilməsi prosesi 90-cı illərin sonundan başlamışdır. Həmin dövrə qədər keçmiş sovetlər birliyində planlaşdırma sistemi olduğuna görə bankların hər bir əməliyyatı dövlət tərəfindən tənzimlənirdi. Buna görə də risk əməliyyatları sovetlər dövründə aktual deyildi. Lakin bazar iqtisadiyyatına keçdikdən sonra kommertiya bankları risk dərəcələrini təhlil edərək onun öyrənilməsini bir neçə aspektdən təhlil etməyə başladılar. Ölləməzədə bank risklərini təhlil edən iqtisadçı alim professor Şirzad Abdullayev olmuşdur. Hal-hazırda isə respublikamızda bank riskləri üzrə müxtəlif elmi tədqiqat müəssiləri və banklar tədqiqatlar aparılmasına başlamışdılar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Magistr dissertasiyası təqiqat işində bizim əsas məqsədimiz kommertiya banklarının riskli əməliyyatlarını yaranmasını səbəblərini tapmaq və yaranmış problemlərdən çıxış yollarını derindən tədqiq etmək və təkliflər vermək. Ümid edirik ki, apardığımız tədqiqat öz nəticələrini verəcək və

respublikamızın bütün kommersiya bankları bizim təklif etdiyimiz həm, həm də nəzəri mülahizələrdən kifayət qədər istifadə edəcək və bu fəaliyyəti özlərinin maliyyə nəticələri ilə əlaqələndirəcəklər.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Magistr dissertasiyasının tədqiqat obyektı kommersiya banklarının riskli əməliyyatlarının iqtisadiyyatın hanası sahələri üzrə mərkəzləşdirməsini aşkar etməkdir. Bu zaman kommersiya bankları riskli əməliyyatların sonunda nə baş verə biləcəyini əvvəlcədən proqnoz edə bilmirlər. Magistr dissertasiyasının tədqiqat predmeti bank risklərinin aradan qaldırılması yollarını bankın daxili resursları hesabına tamailə aradan qaldırmaq və nəzərdə tutulan maliyyə öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməkdir. Burada bankın strategiyası mühim rola malikdir.

Tədqiqatı metodları. Magistr dissertasiyasında tədqiqat metodları mövzuya uyğun olaraq formalaşır. Bank riskləri ilə bağlı tədqiqat metodu dedikdə həm riyazi araşdırmalar həm də iqtisadi araşdırmaların aparılması son nəticədə dissertasiya işinin ümumi metodunu qiymətləndirməyə imkan vermişdir. Bir sıra hallarda statistik və nəzəri metodoloji məsələlərə fərdi yanaşma metodu öz bəhrəsini vermişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Magistr dissertasiyasının informasiya bazası mövzuya uyğun olaraq seçilmişdir. Belə ki, Azərbaycan mərkəzi statistik blüenlərində, Azərbaycan Bnklar Assosiyasının hesablarından, əsaslı kitabxanın nəzəri ədəbiyyatlarından, internet məlumatlarından və xarici dillərdə olan mövzu ilə bağlı ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində əldə edilən elmi-praktiki nəticələr. Magistr dissertasiyasında əldə olunan əsas təcrübi və elmi yanaşmalar onu deməyə əsas verir ki, bank riskləri daimi deyildir. Çünki ehtiyat fondlarında kifayət qədər maliyyə resursları olan banklar qısa bir müddətdə risklərdən tamamilə kənarlaşırlar. Bu baxımdan bankın hər bir riskli əməliyyatda proqnoz üzrə ehtimalı dissertasiyada araşdırılıb və müsbət nəticələrinin əldə olunması üçün təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi praktiki əhəmiyyəti. Magistr dissertasiyasında bank riskləri üzrə əməliyyatların tənzimlənməsi nəzəri baxımdan təhlil edilərək əsələndirilmişdir. Bu zaman banklarda risk menecmentinin tətbiqi üzrə nəzəri baxışlar mühüm yer tutmuşdur. Apardığımız tədqiqatlara görə bank risklərində qorunmaq üçün ehtiyat sığorta fondunun vəsaitlərini daha da artırmalı zəruri olduqda isə həmin fondun vəsaitlərində istifadə edərək bankın stabilliyini saxlamaq üçün tədbirlər görülməsini təklif edirik.

I Fəsil. Bank riskləri və onların yaranmasının iqtisadi əsasları

1.1. Bank risklərinin təsnifatı və onların mahiyyəti

Bildiyimiz kimi ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolu müqayisə edilməzdir. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində, məqsədəuyğun inkişafının dəstəklənməsində, özəl sektorun, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın pula olan tələbin təmin olunmasında ölkənin təkmilləşmiş bank sistemi əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır.

Dövlət və özəl bankların intensiv strukturlaşdırılması tədbirlərinin davamlı olaraq həyata keçirilməsi, bank sisteminin rəqabətə davamlı olmasını artırmış və onu maliyyə vasitəçilik funksiyasının inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır. Qeyd etdiklərimə əlavə olaraq son illərdə də banklar tərəfindən iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının və əhalidən cəlb olunan depozitlərin artması davam etmişdir ki, bu da bank sisteminin iqtisadiyyatda, xüsusən də sahibkarların maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsində rolunu yüksəltmişdir.

Bazar iqtisadiyyatında rəqabətin artması bank risklərinə diqqət verilməsinin, onların idarə olunmasının vacibliyini daha da artırır. Risk sözü İtaliyan sözü olub riskio sözündən götürülüb qorxu, təhlükə deməkdir. Bank riskləri müxtəlif kateqoriyalarda qruplaşdırılıb bunlar aşağıdakılardır:

- Kredit riski
- Likvidlik riski
- Faiz dərəcələrinin dəyişməsi ilə bağlı risk
- Bazar riski
- Müflisləşmə riski

Bankların əsasən üzləşdiyi risk ödəniş qabiliyyətsizliyi riskidir ki, bankın xərclərinin uzun period ərzində onun məfəətindən yüksək olması zamanı yaranır. Bu zaman o risk yaranır ki, yığılan zərərlər və itkilərin bankın xüsusi kapitalından yuxarı qalxa bilməsi səbəbindən bank öz öhtəliklərini yerinə yetirmə qabiliyyəti olmaz və bağlanma riski yaranar.

Bankların hər birində – onun əməliyyatlarının növündən, həcmindən, göstərdiyi

fəaliyyətin xüsusiyyətlərindən və mühitindən, mürəkkəbliyindən aslı olaraq adekvat riskli əməliyyatların idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır. Strateji risk deyiləndə strateji hədəflərin düzgün seçilməməsi nəticəsində bankın üzləşə biləcəyi risk ağıla gəlir.

Banklarda riskli əməliyyatların idarə edilməsi sistemi - risklərin proqnozlaşdırılması, onların ehtimal olunan həcmi və nəticələrinin müəyyən edilməsi, risklərlə bağlı yarana biləcək xərclərin ziyanın qarşısının alınması və onların minimum səviyyəyə çatdırılması üzrə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi kompleks prosesidir.

Banklarda riskli əməliyyatların idarə olunması haqqında qaydalarda bildirildiyi kimi, bankın ümumi strategiyası qeydə alınmaqla riskli əməliyyatların idarə olunması üzrə bankın əsas məqsədlərini və əsas prinsiplərini əks etdirən riskli əməliyyatların idarə olunması siyasəti müəyyən edilmişdir.

Risklərin tənzimlənməsi zamanı minimum aşağıdakılar əhatə nəzərə alınmalıdır:

- Bankın üzləşə biləcəyi risklərin, onların xüsusiyyətlərinin hərtərəfli izah edilməsi və hər bir risk növünün tənzimlənməsində əsas məqsəd;
- bankın özünü əsas məqsədlərinə nail olmaq üçün risk aradan qaldıra bilmə qabiliyyəti və qəbul edilmiş risklər üzrə zərərlərin mümkün ola biləcək maksimum həcmi;
- bankın əsas əməliyyatları, fəaliyyəti, business prosesləri və sistemləri üzrə risklərin müəyyən edilməsi, ölçülməsi, monitorinqi və minimuma endirilməsi metodlarının prinsipləri;
- risklər haqqında informasiyanın istifadəçilərə vaxtlı-vaxtında məlumatlandırılması prinsipləri;
- riskli əməliyyatların idarə edilməsi sisteminin vaxtlı-vaxtında yoxlanışın həyata keçirilməsi prinsipləri.

Bank sisteminin durğunluğunu tam təmin etmək üçün Mərkəzi Bank bir sıra **iqtisadi göstəricilər** müəyyən edir ki, buna resursların cəlb olunması və yerləşdirilməsi

prosesində risklərin məhdud səviyyə endirilməsi normativi, MB- da saxlanılan məcburi ehtiyatların minimum həcmi, kapitalın uyğunluq əmsalları, kredit təşkilatının pula çevirilə biləcək maliyyə vəsaitlərinin göstəricisi, bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə risklərin tənzimlənməsi normativləri aid olunmalıdır.

Mərkəzi Bank tərəfindən banklarda risklərin tənzimlənməsi sisteminin effektivliyinə tələbat artmışdır. Eyni zamanda international təşkilatlarla birlikdə əməliyyat riskinin tənzimlənməsi çərçivəsinin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bank sektorunda idarəetmə və hesabatlıq sisteminin effektivliyinin artırılması məqsədilə yeni korporativ idarə etmə standartlarının tətbiqinə start verilmişdir.

Maliyyə riskləri aktiv və passivlərin balansında, dəyərində, həcmində mövcud ola biləcək, gözlənilmədən baş verə biləcək dəyişikliklər ilə sıx bağlıdır. Finance risklərini bu kimi hissələrə bölmək olar:

1. Kredit riskləri
2. Likvidlik riskləri
3. Qiymət riskləri
4. Fond riskləri
5. İnflyasiya riskləri
6. Ödəniş qabiliyyətinin olmaması riskləri

Kredit risklər əsas etibarı ilə kredit götürən şəxslərin, öz üzərinə düşən öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədikləri zamanı mümkün pul itkisinin olması deməkdir. Tərəfdaş, borclu tərəf, emitent tərəfindən nəinki formal, hətta qeyri-formal öhdəliklər üzrə kredit riski yarana bilər. Kredit riskin idarə edilməsinin məqsədi bankın müvafiq parametrlər daxilində məruz qaldığı riskləri idarə etməklə bankın riskə düzəlişli qaytarılmasını maksimum dərəcədə artırmaqdır. Banklar portfelindəki bütün kredit risklərini və fərdi kredit və əməliyyatlarla əlaqəli riskləri idarə etməlidirlər. Banklar kredit risklərinin əlaqələrini digər risklərlə də qiymətləndirməlidirlər. Kredit riskin

effektiv idarə olunması riskli əməliyyatların idarə olunmasına dair hərtərəfli yanaşmanın vacib aspektidir. O həm real, həm də tam nominal itkilərə səbəb ola bilər. Kredit riskinə məruz qalması dünya miqyasında bank problemlərinin ən vacib qaynağı olmağa davam etdiyinə görə, banklar və nəzarət orqanları keçmiş təcrübədən yararlanmalı və dərs almalıdırlar. Banklar indi kredit riskin tanınması, ölçülməsi, monitorinqi və nəzarət edilməsinə və bu riskləri ödəmək üçün kifayət qədər kapital ayırmağa hazır olmalıdır.

Likvidlik riski dedikdə o başa düşülür ki, bankların öhdəliklərindəki artamanı yaxşı tənzimləməməsi və ya aktivlərinin artımını təmin etmək üçün kifayət qədər ehtiyata malik olmama riski. Likvidlik çatışmazlığı olan bank qısa müddət ərzində öz öhdəliklərini artıraraq və ya aktivlərini münasib qiymətlərlə pul köçürməklə lazım olan vəsaiti təmin etməmə riski yarana bilər. Lazımı olduğu qədər qədər ödəniş etmə qabiliyyətinin olmaması riskinin yaranması isə bankın zamanında öz borcunu ödəyə bilməməsi əlverişsiz şəraitdə bankın ayrı-ayrı aktivlərinin satışı deməkdir. Yüksək dərəcədə yəni birdən böyük ödəniş qabiliyyəti olma riski isə bankın yüksək pula çevirilə biləcək ehtiyatlarının ifrat çoxluğu nəticəsində gəlirin itkisi riskinin meydana çıxması deməkdir. Bu o zaman yaranır ki, bank pulu digər sahələrə investisiya etmir və öz əlində saxlamağı üstün tutur.

Qiymət risk əsas bank risklərində biridir. Qiymət riskləri bankların qiymətli kağızlarının və investisiya portfelinin dəyərində azalma riski olub , eyni zamanda dəyərinin gözlənilmədən düşməsinin mümkün ola bilmesi ilə əlaqəli olan riskdir. Bu qrupa əsasən aşağıdakı risklər aid edilir:

1. Faizin dəyişmə riski
2. Valyuta riskləri
3. Bazar riskləri

Faiz dərəcəsinin dəyişmə riski depozit yatırılmasına, həmçinin öhdəliklərə təsir edə bilər. Valyuta və faiz dərəcəsinin dəyişmə riskinin bank işində əsas əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərə alsaq, onların ayrı-ayrılıqda təhlil edilməsi vacibliyi ortaya çıxır. Qiymət

riskinə isə investisiya portfelinin, birinci olaraq isə qiymətli kağızların qiymətlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar riskləri aid edilir. Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski bank gəlirinə faiz dərəcəsinin ümumi səviyyəsinin gözlənilməz dəyişikliklərinin mənfi təsiri deməkdir. Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski qeyri- sabitliyin nəticəsində yaranır. Passiv və aktiv əməliyyatlar üzrə eləcə də ayrı-ayrı maliyyə alətləri üzrə də faiz dərəcəsi fərqli olur. Bununla belə onların arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqələr və tabelik əlaqələri mövcuddur. Bu isə faiz dərəcəsinin ümumi strukturu haqqında fikirlər bildirməyə imkan yaradır.

Pula ehtiyac olan zaman və xarici dövlətlərin valyutasından istifadə etməklə resurs mənbələrini cəlb edilməsi zamanı yaranan riskə valyuta riski deyilir. Valyuta riski bir sıra amillər nəticəsində yaranır, valyuta riskinin 3 əsas qrupda qruplaşdırıla bilər (ACCA Paper 4, Advanced Financial Management, s.417).

Exchange kursunun dəyişkənlik kursu dedikdə mübadilə kursunun əvvəlcədə təxmin edilmədən dəyişməsi zamanı xarici valyutada olan pul ehtiyatların qiymətdən düşməsi riski;

Konvertasiya riski - valyuta çevirilməsi əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı mövcud məhdudiyətlər olması ilə əlaqədar yaranır (ACCA Paper 4, Advanced Financial Management, s.417).

Bankın valyuta aktivləri və bankın xarici valyuta üzrə öhdəliklərinin parametrləri üzrə uyğun olmaması zamanı meydana çıxan risk açıq valyuta mövqeyi riski adlanır.

Fond riski deyildikdə, qiymətli kağızlara yaranan tələb və təklifin dəyişilməsi ilə və onların qiymətinin təkrarən dəyərləndirilməsi zamanı bankın üzləşdiyi risklərlə əlaqədar olaraq, fond riski yaranır. Bu cür risklər, qiymətli kağızlarla həyata keçirilən əməliyyatlar zamanı, birbaşa maliyyə itkiləri və ya mənfəətin əldən buraxılması, yaxud mənfəətdə azalmanın baş verməsi zamanı yaranır. Qiymətli kağızlarla əlaqədar olan riskli əməliyyatlar daimi və müvəqqəti ola bilər. Qeyd etməliyik ki, daimi olan risklər, investisiya edənin qiymətli kağızlara yatırdığı əmanətləri ziyan ilə üzləşmədən realizə edə bilməməsi nəticəsində qiymətli kağızlar kursunun enməsi peyda olur.

Bankın maliyyə durumuna əsas təsir göstərəcək risk inflyasiya riskinin olmasıdır. Bank aktiv ehtiyatlarının dəyərdən düşməsi zamanı inflyasiyanın təsiri daha çox hiss edilir. Bank kreditə pul verir və müəyyən zaman keçdikdən sonra inflyasiyanın dəyərdən saldıdığı pul equivalenti ilə geri qaytarılır. Lakin sürətli inflyasiya nəzərə çarpacaq dərəcədə bankın mənfəətini müsbət təsir edə bilər. Fəaliyyət növündən aslı olaraq banklar adətən həm banklararası tranzaksiyaların, həm də müştərilərə kreditin verilməsi üzrə kredit multiplikatorunun fəaliyyəti hesabına pul vəsaitinin yüksək artımı zamanı qazanc əldə edirlər. Bu kreditlərin geri ödəniş edilməsinin kəskin artımında özünü göstərir. Bu da mərkəzi bank sisteminin yarandığı gündən indiyə qədər faiz dərəcələrinin ümumi olaraq dəyişməsi- artma və azalmasının əvəz olunması səbəblərindən biri idi. Son zamanlarda ölkəmizdə inflyasiyanın sürətlə artması bank aktivlərinin qiymətinin kəskin dəyərinin azalmasına səbəb olmuşdur (ACCA F9, Financial Management, s.373).

Ödəniş qabiliyyətsizliyi riski digər risklərdən yaranır. Bu risk bankın öz kapitalından yüksək olan yığılmış zərərlərin ümumi məbləğinin bankların borcunun verə bilməməsi təhlükəsi ilə sıx bağlıdır. Lazım olduğu qədər olmayan likvidlik ilk öncə mərkəzi bankdakı müxbir hesablarında yaranan debit saldosu ilə ifadə olunan bankın müvəqqəti texniki ödəniş qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bankın həqiqi ödəmə qabiliyyətinin olmaması bilavasitə «iflas olma» termini ilə əlaqəlidir. Mənfi kapital onu göstərir ki, hətta aktivlərin realizəsi zamanı kreditora olan məbləği ödəməyə lazımı qədər vəsait yoxdur. Bu halda, bank mülkiyyətçilərinin kapitalı yoxdur demək olar, ona görə də belə olduda ya bankın ləğvindən, ya da bank sahibinin dəyişdirilməsi haqqında düşünmək lazımdır.

Bankda baş verən risklərdən biri də funksional risklərdir. Funksional risk hər hansı bir məhsulun yeni yaradılması və xidmətlərin göstərilməsi prosesinə aiddir. Bankın fəaliyyətində funksional riskin olma ehtimalı çoxdur, funksional risklər maliyyə-təsərrüfat prosesində tam həcmli, vaxtlı-vaxtında nəzarət olunmaması və lazımı informasiyanın toplanıb təhlil olunmaması nəticəsində yaranır. Bu riskin olma ehtimalı maliyyə risklərinin

olma ehtimalından az deyil, lakin funksional riskin miqyasını təyin etmək və eyniləşdirmək çox mürəkkəbdir. Maliyyə riski ilə müqayisə etdikdə funksional riski pul equivalenti vasitəsi ilə ifadə etmək və aşkarlamaq daha çətindir. Bir qayda olaraq, kredit təşkilatları funksional riskləri daxili auditin inkişafı, daxili metodların işlənilib hazırlanması, ayrı-ayrı əməliyyatların texniki-iqtisadi yöndə əsaslandırılması, eləcə də əməliyyatların öncədən planlaşdırılmış resurslar ilə təminatı vasitəsilə minimuma endirilməsinə cəhd edirlər. Tranzaksiyaların texniki-iqtisadi istiqamətdə əsaslandırılması, eyni zamanda əvvəlcədən düşünülmüş resurslar ilə təminatı metodu-texniki və mütəxəssis təchizatına aiddir.

Strateji idarəetmənin səhvləri ilə sıx bağlı olan risk strateji risklərdir. Bu səhvlərin meydana gəlməsinə birinci olaraq təşkilatın məqsədlərini yanlış ifadə olunması, realizə zamanı səhv resurs təminatı, və bank işində riskin idarə etməsində səhv addımlar aiddir. Maliyyə resursları və mütəxəssis təminatının düzgün olmamasına səbəb olan ambisiya məqsədlər nüfuzun itməsi və mühüm zərərlər ilə nəticələnmə bilər. Burada daşınmaz əmlaka qoyulan əsası olmayan böyük miqyaslı investisiyalar və yeni region bazarlarına səmərəsiz çıxış real nümunədir. Bankın risk qarşısında qoyan strateji səhvlərin başqa bir nümunəsi kimi törəmə maliyyə vəsaitləri ilə keçirilən əməliyyatlar risk səviyyəsini doğru hesablanması çıxış edir.

Texnologiya riski bankın işində fərqli texniki və texnologiyanın istifadəsi ilə əlaqəli olan riskdir. Belə olduqda avadanlıqların işində ortaya çıxan nasazlığın düzəldilməsinə sərf olunan vəsaitin nəticələndiyi ziyanları, həmçinin bankın içərisində hakim informasiyaya icazəsiz daxil olma ehtimalı ortaya çıxır. Texnologiya riski hər bir şirkətin iş fəaliyyətində birbaşa iştirak edir. Lakin texnologiya riskin bank üçün idarə olunması vacib əhəmiyyəti var. Texnologiya riskin ortaya çıxmasına misal olaraq elektron ödəniş sistemində dəyişikliklərdir.

Effektli davranmama riski əməliyyatların aparılmasında və lazımi nəticələrə çatmaqda bankın xərcləri arasında uyğunsuzluğun yaranması təhlükəsi bağlıdır. Bank sistemində şirkətlərdən fərqli olaraq ziyanlı xərclərin idarə edilməsi daha qəlizdir. Belə ki,

şirkətlərlə ilə müqayisədə bankın mənfəətinin əsas tərkib hissəsinə - bankın faizsiz məsrəflərinin hansı təsirlər göstərməsini müəyyənləşdirməyə çətinlik yaradır.

Operation riski isə ziyanla nəticələnmiş daxildə baş verən proseslərdən yaranan itki riskidir. Əməliyyat risklərinin idarə edilməsi bankın risklərin əməliyyatların tənzimlənməsi siyasətinə əsasən aparılır. Bank əməliyyat risklərinə təsir etmə faktorlarından asılı olaraq iki hissəyə ayrılır: Daxili səbəblər nəticəsində yaranan bilən bilən əməliyyat riskləri, xarici səbəblər nəticəsində yaranan bilən əməliyyat riskləri

I Fəsil. Bank riskləri və onların yaranmasının iqtisadi əsasları

1.2 Bank risklərinin idarə olunmasının nəzəri əsasları

Bank risklərinin idarə edilməsi sistemi deyəndə: bank fəaliyyətində qeyri-müəyyənlik aşkar olunduğu halda bank əməkdaşlarının müsbət maliyyə nəticələrinin təmin edilməsinə yönləndirilən sulların məcmusu basa düşülür. Bankların riskdən qorunması mexanizmi riskin cari nizamlaşdırılması və onun azaldılması tədbirlərini əhatə edir. Riskli əməliyyatların tənzimlənməsi prosesi Bankın fəaliyyətinə aid olan risklərin müəyyən olunması, dəyərləndirilməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, münasib risk limitlərinin müəyyən olunması vasitəsi ilə onlara nəzarət edilməsi və risklərin minimumlaşdırılması. Risklərin idarə edilməsi dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: Etibarlı, üzərinə münasib sayılan səviyyədən daha çox risklər götürməyən bank imicinin yaradılması və qorunması. Bank tərəfindən öz üzərinə götürülmüş öhdəliklərin şərtsiz icra edilməsinin təmin olunması. Bankın yalnız münasib və onun mövcud biznes həcminə müvafiq olan riskləri öz üzərinə götürməsinin təmin edilməsi. Bankın müvafiq aktivlər və passivlər portfelinin yaradılması. Riskli əməliyyatların idarə edilməsi aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir: bankın inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasının təmin edilməsi, cavabdeh şəxslər tərəfindən adekvat limitlər və səlahiyyət bölgülərinə riayət edilməsinin təmin olunması, böhran zamanı Bankın normal fəaliyyətinin təmin olunması, bankın uzun zaman ərzində daha çox riskə məruz qalmasına yol verilməməsi, aktiv-passivlərin idarə olunması üzrə səmərəli sistemin formalaşdırılması.

Risklərin tənzim olunması siyasətinin prinsip və standartları aşağıdakı qaydada müəyyən olunur: Bankda böhran zamanı riskli əməliyyatların idarə olunması prosedurlarının mövcudluğu; Risklərin idarə olunmasında "stress-test" metodologiyasından istifadə olunması; Bank üçün münasib sayılan risk səviyyəsinə uyğun edilməyən, əvvəlcədən araşdırılmamış və təsnifləşdirilməmiş risklərin əmələ

gəlməsinə şərait yaradan əməliyyatların olunmasına yol verilməməsi; Bankda bir aktivitesi ilə əlaqəli olan risklərin Bankın bütün fəaliyyətinə təsirinin azaldılması; Hər hansı bir bank əməliyyatının daxili sənədlərlə nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğun olmadığı halda həmin əməliyyatın olunmasına yol verilməməsi; Bankın hansısa bir aktivitesi üzrə risk səviyyəsinin bankın başqa fəaliyyət növləri və bank biznesinin ümumi risk səviyyəsindən artıq dərəcədə fərqlənməməsinin təmin olunması; Risklərin idarə olunması üzrə prosedur və mexanizmlərin fasiləsiz və daimi olaraq icra edilməsi; Riskli əməliyyatların tənzimlənməsi sisteminin ictimaiyyətə şəffaf və aydın bir şəkildə çatdırılması; Müştərilər və partnyorlarla münasibətlərin xüsusiyyətindən asılı olaraq, fərqli müştəri və ya partnyor qrupları üçün münasib risk səviyyələrinin müəyyən olunması; Müxtəlif növ əməliyyatların aparılması və qərarların qəbul olunması üzrə limitlər və səlahiyyətlərin bölgüsünün müəyyən olunması; Cinayət yolu ilə əldə olunmuş pul vəsaitlərinin və ya başqa əmlakın qanuniləşdirilməsi və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi məqsədilə Bankın infrastrukturundan istifadə edilməsi qarşısının alınması (Banklarda korporativ idarəetmə standartları, Bakı 2015, s.98).

Riskli əməliyyatların idarə olunması funksiyası Müşahidə Şurası səviyyəsindən əməkdaşların səviyyəsinə kimi bank daxilində müəyyən olunmuş vəzifə və səlahiyyətlərin ümumi strukturudur. Bu funksiyanın əsas məqsədi bankın fəaliyyətinə aid olan xüsusi riskləri aşkar etmək və dəyərləndirmək, həmin risklər haqqında hesabat vermək, onlara nəzarət etmək və minimumlaşdırmaq üçün istifadə edilən üsulları təyin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə risklərin idarə olunması funksiyası aşağıdakıların aydın müəyyənləşdirilməsini tələb edir: Risklərin idarə olunması funksiyası tərəfindən nəzarət olunan risklərin həcmi (Elnur Sadiqov. 2010, s.212). Risklərin həcmi səciyyəvi olaraq bankın hər əməliyyat bölməsinin üzvləşdiyi müəyyən risklər haqqında ətraflı məlumatı əks etdirən Risk Xəritəsinin tərtib edilməsi vasitəsilə müəyyən olunur. Bankın fəaliyyətinə aid edilən risklərin əsas növləri ətraflı

olaraq bu Standartın 2-ci bəndində göstərilmişdir. Riskli əməliyyatlar idarə olunması funksiyasını reallaşdıran təşkilati strukturunun bankın ümumi təşkilati strukturunun daxilindəki yeri. Riskli əməliyyatların idarə olunması funksiyasını reallaşdıran təşkilati strukturunun təsviri bu Standartın 1.1-ci bəndində əks olunub (Elnur Sadiqov. 2010, s.212). Riskli əməliyyatlar barədə məlumatın dəyərləndirilməsi, onlar haqqında hesabatların tərtib edilməsi, nəzarət olunması (limitlərin müəyyən olunması) və işgüzar qərarların qəbul olunması prosesinə daxil olması metodologiyası. Bu metodologiyanın hazırlanması Standartın 2-ci və 3-cü bəndində əks olunub. Hər bir bank fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və əldə olunan məlumatlara uyğun olaraq öz metodologiyasını tərtib olunmasıdır (Elnur Sadiqov.2010, s.212).

Riskli əməliyyatların idarə olunması qaydaları bankda risklərin tənzimlənməsini düzgün tətbiqini təmin etmək məqsədilə riayət edilməli olan prosedurları tam və açıq-aydın müəyyənləşdirən daxili qaydalardır. Bu qaydalar, Riskli əməliyyatların tənzimlənməsi şöbəsi və Risklərin İdarəedilməsi Komitəsi (RİK) tərəfindən yaradılır, İdarə Heyəti ilə razılaşdırılır və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq olunur. Risklərin idarə edilməsi qaydaları Bankın fəaliyyətinə və məruz qaldığı risklərə uyğun olması məqsədi ilə daimi olaraq RİK tərəfindən təhlil olunur, təkmilləşdirilməsinə və ya yenidən işlənməsi haqqında rəyə gəldikdə bunu reallaşdırır və müvafiq qaydada təsdiq edilməsi üçün tədbirlər görür. Riskli əməliyyatların idarə olunması qaydaları yaradılarkən aşağıdakılar nəzərə almaq vacibdir (Bank risklərinin idarə olunması haqqında qaydalar, s.54):

- 1) Bankın ümumi biznes strategiyası;
- 2) Bankın riskə olan dözümlülüyü. Bu hədəflənmiş mənfəəti qazanmaq üçün üçün bank öz üzərinə götürəcək vəzifələrin və reallaşdıracaq əməliyyatların risk dərəcəsidir. Riskə olan dayanıqlılıq səviyyəsi öz əksini Bankın əməliyyat bölmələri üçün təyin olunmuş risk limitlərində tapır;

- 3) Bank tərəfindən edilən əməliyyatların həcmi, xüsusiyyəti və mürəkkəbliyi;
- 4) Daxili nəzarət prosedurlarının keyfiyyəti;
- 5) Daxili təcrübənin səviyyəsi. Bu səviyyə riskli əməliyyatların idarə olunması bölməsinin əməkdaşlarının müvafiq sahədə fərqli tapşırıqların yerinə yetirməsi üçün tələb edilən xüsusi bilik və təcrübəyə malik olmaları ilə müəyyən olunur;
- 6) Bankın əvvəlki risk təcrübəsi və risklərin təzahürü. Bəzən Bankın əvvəlki fəaliyyəti nəticəsində bəzi risk amilləri özünü elə göstərir ki, onların gələcəkdə ayrıca olaraq nəzarət olunması və dəyərləndirilməsi tələb edilir;
- 7) Bankın mükafatlandırma siyasəti və xüsusi olaraq bank rəhbərliyinin və əməkdaşlarının mükafatlandırılmasının Bankın fəaliyyət nəticələrindən asılılığı. Buraya hər işçinin və hər istiqamətdə fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi üçün bal sistemi və balların mükafatlandırma məbləği ilə uyğun gəlməsi daxil olmalıdır;

Bankın risklərin əməliyyatların idarə olunması bölməsi risklərin idarə olunması qaydalarını hazırlayarkən hüquq, vergi və mühasibat uçotu məsələləri kimi digər amilləri nəzərə alınmalıdır, çünki bu məsələlər Bankın limit strukturuna təsir göstərə bilər. Hər bir əsas risk kateqoriyası üçün riskli əməliyyatların idarə olunması qaydaları, Risklərin idarə olunması bölməsində xidmət göstərən mütəxəssisləri tərəfindən müvafiq bölmə rəhbərlərinin köməyi ilə tərtib edilməli və RİK-ə təqdim olunmalıdır. RİK-in tövsiyələrinə əsaslanaraq bu qaydalar Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq olunur. Risklərin idarə olunması bölməsi və RİK daimi olaraq hər bir risk kateqoriyası üzrə risklərin idarə olunması qaydalarına düzəlişlər etmək üçün tövsiyələr verir. . Bundan başqa lazım olduqda risklərin idarə olunması bölməsi Bankın spesifik risklərinin idarə olunması qaydalarında fəaliyyət mühitindəki yeni hadisələri dərhal və müvafiq olaraq əks etdirilməsini təmin edir (Bank risklərinin idarə olunması haqqında qaydalar, s.36).

Səlahiyyət iyerarxiyası və səriştə səviyyələri Bankın təşkilati strukturu açıq iyerarxiyaya və səlahiyyətlərə sahib olmalıdır ki, Müşahidə Şurası və İdarə Heyəti bankın fəaliyyətinə və fəaliyyət nəticəsində əmələ gələn risklərinə nəzarət etmək iqtidarında olsun. Müşahidə Şurası İdarə Heyətinin tərkibini elə müəyyən etməlidir ki, onun üzvləri bankın fəaliyyətinin həcminə və xüsusiyyətlərinə müvafiq lazımi səriştəyə, bankın dəyişən risk profili və xarici bazarın inkişafı barədə məlumatların yiyələnməsinə malik olsunlar. İdarə Heyəti öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar əsas riskləri başa düşməli və bankın effektiv və nəzarət edilən qaydada fəaliyyət göstərməsi üçün mükəmməl və etibarlı daxili nəzarət mühitinin yaranmasına və qorunmasına sadıq olmalıdır. Daxili nəzarət qaydaları, bankın fəaliyyətinin xüsusiyyətinə və həcminə, məruz qaldığı risklərə uyğun olmalıdır. Bu qaydalar üzrə məsuliyyəti İdarə Heyəti daşımali və aşağıdakılardan ibarət olmalıdır (Banklarda likvidliyin idarəetmə standartları, Bakı 2015):

- 1) Təşkilati strukturda: səlahiyyətlər iyerarxiyası, vəzifə və öhdəlik, o cümlədən, səlahiyyətlərin həvalə olunması və vacib funksiyaların bölüşdürülməsi açıq şəkildə müəyyənləşdirilməlidir. Bu proses strateji planlaşdırma siyasəti ilə əlaqələndirilməlidir.
- 2) Maliyyə və uçot prosedurları: maliyyə nəzarəti üzrə məsuliyyət, o cümlədən hesabların uyğunlaşdırılması, nəzarət siyahıları, rəhbərlik üçün maliyyə və digər əməliyyat məlumatları daxildir; əməliyyat nəzarəti: əsas nəzarət prosedurları, eyni zamanda vəzifələrin bölüşdürülməsi, çarpaz yoxlamalar, aktivlərin ikitərəfli nəzarəti və s. daxildir.

Riskli əməliyyatların tənziplənməsi səlahiyyətlərinin_həvalə edilməsi Bank strukturunda risklərin idarə olunması sisteminin əsasları təmin etməlidir ki, onun əsasında risklərin idarə olunma səlahiyyətləri Müşahidə Şurası və İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən olunmuş aydın tapşırıqlar daxilində əməliyyat bölmələrinə həvalə

olunsun, RİK və Risklərin İdarəedilməsi Departamenti tərəfindən nəzarət olunsun. İdarə Heyəti, Risklərin İdarəedilməsi Departamentindən müntəzəm olaraq idarəedici məlumat almalı və bu məlumatdan işgüzar qərarların qəbul olunması prosesində istifadə etməlidir. Ümumi təşkilati struktur çərçivəsində Risklərin İdarəedilməsi Departamenti bankın risk strategiyasının və risklərin tənzimlənməsi qaydalarının tətbiq olunmasına məsul olmalıdır. Risklərə nəzarət, onların ölçülməsi və dəyərləndirilməsi üzrə gündəlik məsuliyyət, digər dəstək və nəzarət funksiyaları ilə yanaşı Risklərin İdarəedilməsi Departamentinin üzərinə düşür. Məsələn, İdarə Heyəti üçün risklərin idarə olunması barədə hesabatların hazırlanması, yeni bank xidmətlərinin hazırlanmasına iştirak, Xəzinədarlıq Departamenti üçün hecinq strategiyalarının yaradılması. Bankın hər şöbəsinin rəhbəri öz sahəsində yaranan risklərə görə məsuliyyət daşıyır. Fəaliyyətin həcminə uyğun olaraq, əməliyyat bölmələri çərçivəsində müstəqil risk menecerləri təyin oluna bilərlər. Bunların vəzifələri əsasən, riskli əməliyyatların tənzimlənməsi haqqında məlumatı hazırlayıb əməliyyat bölmələri rəhbərlərinə və uyğun olaraq məsul işçilərə təqdim etməkdən ibarətdir. Aşağıdakılardan ibarət ola bilər: bankın kredit və investisiya portfellerinin tərkibi; Portfel üzrə analitik yollarla (Risk Metrik sistemi, Riskə məruz dəyər, Stres testinin dəyəri) təhlillərin nəticələri; İntestisiya portfelində əmələ gələn əməliyyat gecikmələri (məsələn: alınmış qiymətli kağızın ödənilməsinin gecikdirilməsi).

II Fəsil. Bank risklərinin idarə olunmasının təhlili metodları

2.1 Bank risklərinin idarə olunmasının təhlili və onların formalaşdırılması mexanizmi

Müasir dövrdə bank riskli əməliyyatlarının və onların tənzimlənməsinin təhlili, hazırkı bank riskləri problemi xüsusilə actual məsələdir, belə olanda onların idarə edilməsi artıq mütləqdir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, banklarda korporativ idarəetmənin düzgün hazırlanmaması, riskli əməliyyatların idarə olunması və nəzarət problemləri əksər hallarda ayrı-ayrı banklarda böhranın şəraitinin yaranmasına gətirib çıxarır və bank vəziyyətini təhlükəylə üzləşdirir. Bank biznesinin ürətlə inkişaf etdiyi müasir şəraitdə risklərin idarə edilməsi problemi, eyni zamanda Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə də pis təsir edə bilən önəmli amillərdən birinə çevrilir. Onu da demək lazımdır ki, müasir bank bazarını risklərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Risk hər bir əməliyyatda vardır. Bank risklərinin heç bir növünü tam olaraq minimuma endirmək mümkünsüzdür. Kommersiya bankının öz öhdəliyinə götürdüyü riskin dərəcəsi nə qədər yüksək səviyyədə olarsa, onun potensial mənfəəti də bir o qədər yüksək olar. Təcrübi bank işində önəmli mövzu riskin ümumiyyətlə istisna olunması deyil, onun əvvəlcədən proqnozlaşdırılması, dəyərləndirilməsi və səviyyəsinin minimumlaşdırılmasıdır. Bütün hallarda risk aşkar edilərək ölçülməlidir. Risklər düzgün dəyərləndirilmədikdə, yaxud onlara qarşı təsirli tədbirlərin görülməsi mümkün olmayanda bank üçün mənfi nəticələr yarana bilər. Bankların qarşılaşdığı müxtəlif növ risklər arasında faiz riski, valyuta riski, kredit, risk bazarı, likvidlik riski və cari xərclərin dəyişilməsi riski daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna üçün bankların əsas vəzifələri aşağıda sadalananlardır (Korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə prinsiplər, s.86):

- Riskin yaranmasının mümkün vəziyyətlərini təhlil edib, aşkar etmək;
- Ehtimal olunan ziyanın həcmi dəyərləndirmək;

- Zərərin qarşısının alınması, yaxud əvəzinin verilməsi üçün yollar tapmaq.

Risklərin təhlili onun yaranma mənbələrinin və səbəblərinin müəyyən olunmasından start verir. Bu zaman hansı mənbələrin daha çox olduğunu aşkarlamaq önəmlidir. Üzərində hesablama əməliyyatı edilməyən risk həmişə zərərlərlə və itkilərlə nəticələnir, lakin analitik yanaşma nəticəsində həmin zərərlərin və itkilərin qarşısını ala bilmək mümkündür. Riski dəyərləndirərkən şəxsi təcrübəyə də güvənmək lazımdır. Riskin hesablanması üçün məlumat azlığı təqdirində o, xüsusilə önəmlidir. Bu zaman intuisiya və hesablamlar bir-birini tamamlayır. Öz fəaliyyəti prosesində banklar müxtəlif növ risklərin məcmusu ilə qarşılaşır və həmin risklər yarandığı məkandan və zamandan, onların səviyyəsinə təsir edən xarici və daxili indikatorların cəmi və beləliklə də, təhlil üsulundan və təsvir edilməsi metodlarından asılı olaraq bir-birindən fərqlənir. Bundan başqa, risklərin bütün növləri bir-biri ilə bağlı olur və bankların fəaliyyətinə təsir edir. Onu da qeyd etmək olar ki, bütün növ maliyyə və bank risklərinin təhlil olunması və idarə edilməsi problemlərinə xas olan bir neçə müddəə var.

Risklərin səviyyəsinin idarə edilməsi heç də hər zaman risklərin əvəzinin ödənilməsi mənasına gəlmir. Risklər nəzəriyyəsinin önəmli müddəalarından birinə əsasən, maliyyə təşkilatının rəhbərliyi ən az riskə deyil, onun ən münasib səviyyəsinə çalışmalıdır.

- 1) Riskin əvəzinin verilməsi həmişə müəyyən xərclərlə əlaqəlidir.
- 2) Maliyyə təşkilatının planlı mənfəətinə ya onun mövcudluğu üçün lazım olan mənfəətin ölçüsü bilavasitə risk strategiyasının və siyasətinin reallaşdırılması ilə əlaqəli olmamalıdır. Maliyyə sahəsinin subyektlərinin fəaliyyəti prosesində əmələ gələn risklərin təsnifatına görə analitiklər təhlilin məqsədlərindən asılı olaraq onları müvafiq əlamətlər üzrə bölüşdürmək və həmcins qruplar hazırlamaq imkanı əldə edir,

bu isə konkret təhlil və yaxşılaşdırma üsullarının effektiv surətdə tətbiq edilməsinə imkan yaradır.

Kreditin verilməsi ilə əlaqəli olan riskli əməliyyatların idarə edilməsi. Bu risklərinin effektiv idarə etmək üçün, idarə olunmanın bütün levellərində aydın olan risklərinin dəyərləndirilməsi və hesabat üçün müəyyən metodologiya hazırlanmalıdır. Kreditlər təsdiqləndikdən sonra, Risklərin idarə Olunması Departamenti kredit riskinə nəzarət etmək üçün öhdəliyi öz üzərinə götürür. “Ənənəvi” strukturda Risklərin idarə Edilməsi Departamenti kredit risklərinin idarə olunmasında aşağıdakı funksiyaları etməlidir(www.investopedia.com):

Kredit götürənin kredit sazişinin şərtlərinə uyğun davranmasına controlda saxlamaq;

- Müntəzəm olaraq müştərinin fəaliyyətindəki dəyişiklikləri dəyərləndirmək üçün onunla müntəzəm olaraq əlaqədə olmaq
- Daimi olaraq kreditin yalnız kredit sazişində əks etdirilən təyinatı üçün istifadə edilməsini yoxlamaq
- Əldə olan bütün informasiyalar vasitəsilə müştərinin, həmçinin onun zamanətçilərinin maliyyə durumunu nəzarət altında saxlamaq
- Lazım olduqda vaxtı keçmiş kreditlərlə bağlı uyğun proseduralardan istifadə etmək.

Effektiv şəkildə bu risklərin tənzimlənməsi üçün “ənənəvi” metoddan savayı xarici və daxili kredit dərəcələrinə, kreditin qaytarılmaması ehtimalına istinad edilən “riyazi” modellərdən yararlanmaq zəruridir. Bu üsul kapital bölgüsünün və fəaliyyət nəticələrinin hesablanması üçün imkan yaradır. Kredit risklərinin həcmnin təyin edilməsi sadəcə olaraq fərqli müştəri üçün kreditin qaytarılmaması ehtimalının hesablanması deyildir (www.investopedia.com) .Kredit risklərini müəyyənləşdirmək üçün aşağıda göstərilən ölçülər hesablanmalıdır (Financial Risk Manager, s.305):

1) Əvvəlcədən ödəniş riski: qarşı tərəfin krediti ödəyə geri qaytara bilməməsi nəticəsində əmələ gələn zərər riskidir. Bu vaxt zərərin həcmi bazar dərəcəsiindən asılı olur. Əvvəlcədən ödənilmə riski, kredit ekvivalentliyi prinsipinə əsasən həcmidir və riskin səviyyəsinin cari bərpa dəyərinin bazardakı dəyişiklikləri nəticəsi olaraq bankın potensial risk təhlükəsinin bir neçə ehtimallarının cəmini təsvir etdirməlidir.

2) Cari təhlükə: bu qarşı tərəfin krediti qaytara bilmədiyi və vəziyyətin hal-hazırkı bazar münasibətlərində yenidən dəyərləndirilməsinə bərabər olduqda meydana çıxan itki növüdür.

3) Potensial yarana biləcək riskin təhlükəsi: qarşı tərəf gələcəkdə müəyyən edilmiş zaman ərzində krediti geri qaytara bilmədiyi halda nəyin itiriləcəyini göstərən əməliyyatın, potensial cari restore olunması dəyərinin dəyərləndirilməsidir. Daha da çətinləşdirilmiş digər təcrübəyə əsasən, potensial risk təhlükəsini hesablamaq üçün riyazi hesablamalardan istifadə oluna bilər.

4) Ehtimal edilən, əldə olan informasiyaya əsaslanaraq bankın qarşılaşacağı gözlənilən zərərlərin səviyyəsini göstərir. Belə ki, gələcəkdə ola biləcək təhlükənin qarşı tərəfin krediti qaytara bilməməsi təxmini və nəzərdə tutulmuş ehtimallarlar riyazi hesablanmasıdır.

6) Hesablaşma riski: qarşı tərəfdən gözlənilən qaytarılmamış kapitaldır ki, dəyər artıq bankdan qarşı tərəfə keçmişdir. Misal üçün, bu riski xarici valyuta əməliyyatları ilə yaxud qiymətli kağızların sərbəst istifadə olunması zamanı meydana çıxma bilər. Risklərin idarə olunması Departamenti, yuxarıda qeyd edilən bütün risk ölçülərinə ayrılıqda yaxud ümumilikdə nəzarət etməli və daimi olaraq uyğun əks tərəf limitləri ilə müqayisə etməlidir. Bundan savayı, gələcəkdə kredit problemlərinin yaranmasına gətirib çıxara bilən problemlərin ilkin əlamətlərini aşkar etmək məqsədi ilə, borc alan müəssisələrin fəaliyyət vəziyyətini tədqiq etməli, həmçinin riskli əməliyyatların idarə edilməsi şöbəsi bankın kredit riski təhlükəsi sayılan sənaye sahələri üzrə daima

tədqiqat aparmalıdır. Buna əsasən, həmin sənaye sahələri yaxud borcalanlar üzrə mövcud olan və gələcək kredit riski təhlükəsinin yenidən dəyərləndirilməsi tələb edilir (Base Comitee on Banking Supervision, s.297) .

Likvidliklə əlaqəli olan riskli əməliyyatların idarə olunması. Banklar, fəvqəladə hallarda likvidlik problemləri ilə bağlı aydın şəkildə ifadə olunmuş əməliyyatları həyata keçirmək gücünə malik olmalıdır. Bu əməliyyatlar, bankın risklərin idarə olunması üzrə ümumi Qaydalarının bir hissəsi olmalıdır. Yaxın zamanda maliyyələşdirmə tələblərini müəyyən etmək məqsədi ilə Risklərin idarə olunması Departamenti hər bir valyuta üzrə ehtimal edilən nağd vəsaitlərin axınını dəyərləndirməli və nəzarət altında qoymalıdır. Bazar yaxud bazar likvidliyinin itirilməsindən əmələ gələn likvidlik ehtiyaclarını ödəmək üçün hazırlanan alternativ strategiyalar bankın ehtimal edilməyən hallar üzrə likvidliyinin planlaşdırılması prosesinə aid edilməlidir. Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlardakı likvidlik riskləri daimi olaraq dəyərləndirilməlidir. Müvafiq hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin bağlanması üçün gözlənilən zamanı əks etdirməklə Riskə məruz Dəyər modelinə aid edilməlidir. Likvidlik Boşluğu riski (müxtəlif vaxt “dilimləri” və valyuta növləri üzrə gözlənilən nağd vəsaitlərin mədaxili ilə məxarici arasındakı fərq), gələcək yaxın vaxtda likvidlik boşluğunun əmələ gəldiyi zamanlardakı nağd vəsait axınının diskont olunmuş dəyərini nəzarətdə saxlamaqla və müvafiq faiz dərəcələrdəki dəyişiklikləri də diqqətə almaqla ayrıca nəzərə alınmalıdır (Bəşirov Rafiq , 2011).

Faiz riski – bankın maliyyə vəziyyətinin faiz dərəcələrinin uyğunsuz şəkildə dəyişilməsinin təsirinə məruz qalması ilə bağlı yaranan risk nəzərdə tutulur. Bankın cəlb edilmiş vəsaitləri üzrə faiz dərəcələrinin, təqdim edilmiş borc vəsaitləri üzrə faiz dərəcələrindən çox olması nəticəsində banklar itki verə bilər. Bu yolla risk bankın gəlirlərinə, həmçinin aktivlərin, öhdəliklərin və balanslaşdırılmış alətlərin dəyərinə təsir göstərə biləcək qabiliyyətə malikdir. Faiz riskinin əsas formaları aşağıda qeyd

edilib: Təyin edilmiş yeni qiymətlə əlaqədar, vaxt arasındakı fərqlə (sabit faiz dərəcələri üçün) və bank aktivlərinin və passivlərinin və balansdankənar əməliyyatların yeni dəyərinin təyin edilməsi (dəyişkən faiz dərəcələri üçün) ilə bağlı yaranan risk. Müxtəlif alətlər üzrə əldə edilən və ödənilən faizlərin yanlış hesablanması və ödənilməsi ilə bağlı yaranan önəmli risk. Faiz risklərinin idarə edilməsi bankın həm aktivlərinin, həm də öhdəliklərinin idarə edilməsinə daxildir. Belə bir idarəetmənin xüsusiyyəti ilk öncə, bankın portfelinin kredit riski və likvidlik tələblərindən, daha sonra isə digər bankların qiymət rəqabətindən ibarətdir. Bankın öz müştəriləri və digər kreditorlar arasında yerləşdirə biləcəyi borc alətlərinin ölçüsü və seçim alternativini məhdudlaşdıqında, öhdəliklərin idarə olunması heç də asan olmur. Risk müddətinə əsasən retrospektiv, cari və perspektivli risklərə ayrılır, bu səbəbdən risklərin səviyyəsi təkcə statik deyil, həm də dinamik cəhətdən təhlil edilməlidir. Faiz riskinin ölçülməsinin ən sadə üsulu aktivlərlə öhdəliklər arasındakı müddət fərqinin (gap) müəyyən etməkdir. Bu üsulun əsas xüsusiyyəti odur ki, faiz dərəcələrinin dəyişilməsinə həssas olan bank aktivləri və passivləri (XFA və XFP) vaxt müddətləri üzrə, həmçinin ödəniş yaxud təkrar dəyərləndirmə müddətləri əsasında qruplaşdırılır. Hər bir zaman müddətinə görə gap belə bir aktivlərlə passivlər arasındakı fərq qismində müəyyən edilir (Acca Financial Management, s.401):

$Gap = X_{fa} - X_{fp}$ burada, X_{fa} – xalis faiz aktivləri; X_{fp} – xalis faiz passivləri - kimi izah edilir (Acca F9 Financial Management, s.401).

Nəzərdən keçirilən vaxt ərzində xalis faiz gəlirinin (XFG) dəyişikliyinə dəyərləndirilməsi vaxtı aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$X_{fG} = gap * \Delta 1$, burada, X_{fG} – xalis faiz gəlirinin təxmin edilən dəyişikliyi; $\Delta 1$ – faiz dərəcələrinin təxmin edilən dəyişikliyi.

Faiz dərəcəsinin riskini dəyərləndirmək üçün Risklərin idarə olunması Departamenti potensial faiz dərəcəsinə əmələ gələn dəyişikliklərə nəzarət etməli və

bankın faiz əldə edən aktivlərinin həssaslığını gəlir əyrisindəki dəyişikliklərlə birlikdə hesablama aparmalıdır. Əldə edilən nəticələr daha sonra Risklərin idarə Edilməsi Komitəsi tərəfindən müəyyən olunmuş limitlərlə müqayisə olunmalıdır.

Valyuta riski. Valyuta riskli əməliyyatı kursun dəyişilməsi nəticəsində bankın itkiylə üzləşməsi təhlükəsi ilə əlaqədardır. Valyuta riskli əməliyyatının idarə olunmasının və tənzimlənməsinin önəmli anlayışı valyuta mövqeyidir. Valyuta mövqeyi, bankın xarici valyutada öhdəlik və tələblərinin nisbəti deməkdir. Qeyd edək ki, əgər öhdəliklər tələblərdən çox olarsa, valyuta mövqeyi qısa olar. Valyuta mövqeyi gün boyu dayanmadan dəyişildiyindən, bank eyni valyuta mövqeyindəki valyuta riskini, həmçinin günün kursu üzrə onun bağlandığı halda, mümkün nəticələri dəyərləndirir. Valyuta mövqeyinin hesablanması aktivlərin və passivlərin fərqli növləri və sövdələşmələrin növləri üzrə icra edilirki, bu da valyuta mövqeyinin hesablanmasını çətinləşdirir. Valyuta riskinin idarə edilməsinin vacib amilləri potensial riskləri məhdudlaşdıran üsullardır. Həmin üsulların valyuta kurslarının dəyişkənliyinin potensial dəyişikliklərə, bankın ümumi siyasətinə və risk profilinə uyğunluğu müntəzəm qaydada yoxlanmalıdır. Limitlər ümumi risk profili diqqətə alınmaqla təyin edilməli və kapitalın kafiliyi, likvidlik, kreditin etibarlılığı, bazar riski və faiz riski kimi aspektləri təsvir etməlidir. Xarici valyuta riski - Bankın xarici valyuta riski ilə qarşılaşmaq təhlükəsinin həcmi, bankın hər bir valyutada ilin sonuna olan vəziyyətinin mütləq dəyərinin cari mübadilə məzənnəsi ilə müqayisədə gələcək mübadilə məzənnələrindəki mümkün dəyişikliklini təsvir edən əmsallara vurmaqla dəyərləndirilə bilər. Bu zaman alınan nəticələr Risklərin idarə Edilməsi Komitəsi tərəfindən müəyyən olunmuş limitlər ilə qarşılaşdırılmalıdır. Mümkün olduğu təqdirdə, nəticələr Riskə məruz Dəyər metodologiyası kimi digər metodların yaratdığı nəticələrlə müqayisə olunmalıdır (Acca P4, s.417, 467).

Kapital riskini dəyərləndirmək üçün Risklərin idarə Edilməsi Komitəsi, kapital dəyərindəki bu günə qədər olan dəyişikliklərin təhlilin aparmalı və onların

dəyişkənliyini dəyərləndirməlidir. Bankın kapital riski əldə olunmuş iştirakda (kapitalda) bankın payına və həmin kapitalın dəyişkənliyinə müvafiqdir. **Əməliyyat risklərinin** idarə edilməsinin məqsədi Bankın öz üzərinə aldığı risklərin strateji hədəflərə uyğun olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlanılmasıdır. Bankda əməliyyat riskinin idarə edilməsi prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- 1) Əməliyyat riskinin müəyyən olunması;
- 2) Əməliyyat riskinin dəyərləndirilməsi;
- 3) Əməliyyat riskinin yoxlanışı və hesabatlıq;
- 4) Əməliyyat riskinə nəzarət edilməsi.

Bankda əməliyyat risklərinin müəyyən olunması mərhələsi – müəyyən edilmiş risk kateqoriyaları üzrə bas vermiş, ehtimal edilən əməliyyat riskləri və itkiləri haqqında məlumatların müəyyən edilməsi prosesini əhatə edir. Bankda yaranmış və təxmin edilən əməliyyat risklərinin aşkar olunması beynəlxalq təcrübəyə uyğun aşağıdakı metodlar vasitəsilə müəyyən olunur:

- 1) Bankın struktur bölmələrinə göndərilən sorğular;
- 2) Bankın struktur bölmələrinin rəhbərləri və işçiləri ilə intervyuların təşkili;
- 3) Biznes proseslərinin təhlili və optimallasdırılması haqqında təkliflərin edilməsi;
- 4) Bankın uçot sənədlərində əməliyyat riski nəticəsində baş vermiş maddi ziyanlar barədə məlumatların əldə edilməsi;
- 5) Daxili qaydaların əməliyyat riski nöqtəyi nəzərdən dəyərləndirilməsi.

Əməliyyat risklərinin effektiv şəkildə idarə olunması və dəyərləndirilməsi məqsədilə Bankın üzləşdiyi əməliyyat riskləri haqqında məlumatlar analitik məlumat bazası sistemində qeydiyyatı edilir. əlavə olaraq, Bank əməliyyat risklərinin səviyyəsinin yüksəlmə ehtimalının öncədən aşkar etmək və qarşısını almaq, həmçinin səmərəli idarə olunmaq məqsədilə əməliyyat risklərinin müxtəlif kateqoriyaları üzrə erkən xəbərdarlıq funksiyasını edən əsas risk göstəriciləri sistemindən istifadə edir, Bankın biznes prosesləri üzrə hazırlanan əsas risk göstəricilərin mütəmadi

monitorinqi aparılır və nəzarəti təmin olunur. Bankın fəaliyyətinin fasiləsizliyinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmış Fövqəladə Hallar planı da mövcuddur. Hazırkı plan insan amilindən asılı olan (terror aktı, və sair), texnogen (elektrik enerjisinin kəsilməsi, IT sistemlərinin işində səhvlər və sair) və təbii hadisələr (yanğın, zəlzələ, qasırğa və sair) vaxtı düzgün hərəkət alqoritmini müəyyən edən qaydalar məcmusudurki, o da öz növbəsində itkilərin minimum səviyyədə qalmasına və fəaliyyətin tez bir vaxtda bərpasının təmin olunması məqsədi daşıyır (ACCA, P4, s.106).

Stress test – gözlənilmədən baş verə biləcək, mümkün ola biləcək şoklara bankın həssaslığının qiymətləndirilməsi metodudur. Riskli əməliyyatların idarə edilməsində beynəlxalq təcrübədə stress testlərin 2 əsas növündən istifadə edilir: ssenari təhlilləri və həssaslıq təhlilləri. Ssenari təhlili – eyni anda müxtəlif risk indikatorlarının dəyişməsinin bankın maliyyə vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsidir. Həssaslıq (sensitivity) təhlili – hər hansı bir risk faktorunda dəyişiklik olmasının bankın maliyyə durumuna təsirinin qiymətləndirilməsidir. Risk göstəriciləri – bankdaxili və bankxarici, əvvəlki təcrübədə baş vermişvə ya bankın fəaliyyətinə gələcək dövrlərdə təsir edə biləcək, nəticələnəcək ziyanının dəyərinin ölçülə bilən risklər üzrə göstəricisidir. Bu testlər bəzi hallarda ola biləcək hadisələr üzrə risk faktorlarının dəyişməsinin bankın maliyyə durumuna gələcəkdə təsirinin qiymətləndirilməsi üçün aparılan və bankın güclü olmayan tərəflərini izləməyə, dəyərləndirməyə və lazım olan qabaqlayıcı tədbirləri əvvəlcədən müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Stress test təhlilini apararkən banklar kəskin ziyanlara aparan və risklərin idarə edilməsinə çətinliyə gətirib çıxaran bütün risk indikatorlarına fikir vermək lazımdır (www.investopedia.com).

Stress testlərin keçirilməsi nəticəsində aşağıdakılar müəyyən edilir: bankın kapital ehtiyatının şoklara davamlılığı; baş tutacaq dəyişiklik nəticəsində bankın üzləşdiyi maksimal ziyan; bankın fəaliyyətindəki yaranmış boşluqlar; müxtəlif riskli

əməliyyatların dəyərləndirilməsi və onlar arasında əlaqə; bankın iqtisadi faktorlardan asılılığı (www.investopedia.com).

Ssenari təhlili mümkün ola biləcək hadisənin baş tutması nəticəsində eyni zamanda müxtəlif faktorların bankın vəziyyətini təsirini qiymətləndirir. Ssenari təhlilləri uzunmüddətli dövrləri özündə əks etdirir. Həssaslıq təhlili ancaq 1 faktorunda olan dəyişikliyin bankın maliyyə vəziyyətinə edə biləcək potensial təsirini qiymətləndirir. Ssenari təhlilindən fərqli olaraq həssaslıq (sensitivity) təhlili daha qısamüddətli dövrü əhatə edir. Hər bir bankda stress testlərin tətbiq edilməsi üçün bankın fəaliyyətistiqamətlərindən asılı olaraq stress test modeli tətbiq edilməlidir.

Stress testlərin tətbiq edərkən potensial maksimal itkilərin müəyyən edilməsi üçün müxtəlif risk göstəricilərinin kombinasiyasına nəzər yetirməli və onların bir-biri ilə əlaqəsinə baxılmalıdır. Riskli əməliyyatların fərqliliyi səbəbindən, habelə international leveldə aksept olunmuş stress testlərin tətbiq edilməsi normativlərinin mövcud olmaması ilə əlaqəli olaraq stress test modellərinin tətbiq edilməsi bankların hər birində özünə uyğun olan formada tətbiq edilməlidir. Kommersiya banklarının məqsədinə uyğun olaraq şokların təhlili üçün həm həssaslıq həm də ssenari təhlillərin tətbiq edilməlidir. Kommersiya bankları birinci olaraq stress testlərin tətbiq olunması üçün onlara təsir göstərə biləcək risk növlərini müəyyən etməli və müəyyən edilmiş risklərin hər biri üçün və onun kateqoriyası üzrə stress testlər tətbiq edilməlidir. Birinci növbədə hər bir risk növü üzrə kommersiya bankına təsir göstərə biləcək makroiqtisadi risk hadisələri müəyyənləşdirilməlidir və bankın maliyyə hesabatlarının ətraflı təhlili aparılmalıdır. Bu formada təhlillər aparıldıqdan sonra banka öz təsirini edə biləcək şoklar müəyyən olunmalıdır. Şoklar stress testin aparılma məqsədindən asılı olaraq müəyyən bir istiqamətdə ola bilər. Stress test proseslərində baş verə biləcək riskli əməliyyatların ekstremallıq və ehtimal kriteriyalarının əlaqəsinə fikir verilməlidir. Stress testin tətbiqinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən informasiyaların aktual olub-olmaması yoxlanılmalıdır. Belə ki, istifadə olunan

məlumatların müqayisə edilə bilmə meyarlarına uyğunluğunun tam təmin edilməsinə fikir verilməlidir. Stress testdə qəbul olunmuş hər bir irəli sürülən fərziyyənin təhlili aparılmalı və əsaslandırılmalıdır. Stress testlər həyata keçirilərkən “the worst”, “the best” və “ehtimal edilən” ssenariləri tətbiq edilməli və ehtimallar include olmaqla hər bir ssenari üçün ayrı bir göstəricilər və şoklar müəyyənləşdirilməlidir. Stress testlərin həyata keçirilməsi zamanı risk faktorlarının müəyyənləşdirilməsində ancaq keçmişdə olan məlumatlara əsaslanmaq yalnız nəticələrə gətirib çıxara bilər. Buna görə stress testlərin həyata keçirilməsi zaman bank tarixə əsaslanan ssenarilərlə yanaşı gələcəkdə ola biləcək riskləri və maksimum ola biləcək ziyanları nəzərə alan ssenariləri də fikir verməlidir. Kommersiya banklarının üzləşəcəyi risk faktorlarının sayı əvvəlcədən müəyyən edilmiş həddən çox olduqda bu faktorların arasından ancaq bankın fəaliyyətinə daha çox təsir göstər biləcək əsas risk faktorları seçilməli və onların bankın maliyyə vəziyyətinə edə biləcəyi təsir ölçülməlidir (Base Committee on Banking Supervision 2011b, s.40).

Stress testlər aparılarkən ən azı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- Fərqli sahələrdə baş tuta biləcək şok hadisələrinin bankın kredit portfelinə və onun keyfiyyətinə təsiri;
- Ümum daxili məhsulda baş tutan dəyişikliklərin bankın kredit və depozit portfelinə təsiri;
- İnflyasiyada olan dəyişkənliyin kommersiya bankının məhsullarının faizlərinə və kredit portfelinə təsiri;
- Qeyri-işlək kreditlərin strukturunda baş vermiş dəyişikliklərin bankın gəlirinə, kapitalına və likvidliyinə təsiri;
- Miqdarı çox olan kreditlərlə əlaqəli yaranmış problemlərin kommersiya bankının kredit portfelinə, likvidliyinə və mənfəətinə təsiri;
- Xarici ölkələrdən olan borcların vaxtından əvvəl geri çağırılmasının bankın likvidliyinə təsiri;

- Məbləği böyük olan depozitlərin geri çağırılmasının kommersiya bankının likvidliyinə təsiri;
- Əməliyyatlarda gələn gəlirin azalması və/və ya əməliyyatdan yaranan xərcin artmasına təsir edən amillərdə kəskin şəkildə dəyişikliyin olması;
- Maliyyələşmədə yaranan problemlər;
- Xarici valyutanın məzənnəsində olan gözlənilməz dəyişiklik;

Kommersiya banklarında stress testlər həyata keçirildikdən sonra əldə olunmuş nəticələr aşağıda qeyd edilmiş hesabatlarda qeyd edilməlidir: maliyyə ilin sonuna olan və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı balans reportu, maliyyə ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı gəlir və xərc reportu, cari dövrdə şoklardan sonrakı ödəniş müddətinin bölgüsü cədvəli, cari, ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı kredit portfeli, cari, ilin sonuna və bir il sonrakı dövrdə şoklardan sonrakı ən azı aşağıdakı göstəricilərə fikir verilməlidir:

- kapitalın adekvatlıq əmsalı;
- leverage əmsalı;
- ani likvidlik əmsalı;
- vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı;
- ROE əmsalı;
- ROA əmsalı;
- likvid aktivlərin aktivlərə nisbəti əmsalı;
- xalis faiz gəlirinin ümumi gəlirlərə nisbəti əmsalı;
- açıq valyuta mövqeyinin kapitalla nisbəti əmsalı.

Kommersiya banklarının hər birində stress testlərin tətbiq edilməsi qaydaları tərtib edilməli və bank tərəfindən aparılan stress testlərin bütün ardıcılıqları bu qaydalarda qeyd edilməlidir. Stress testlər tətbiq edilərkən Mərkəzi Bank tərəfindən qoyulmuş normativlərə riayət edilməlidir. İstənilən bir həssaslıq (sensitivity) təhlilinin edilməsinin nəticəsi olaraq normativlərin pozulmasına bankın rəhbər işçiləri

tərəfindən məsuliyyətlə nəzərdən keçirilməli və bu halların sığortalanması üçün müvafiq tədbirlər aparılmalıdır.

Kommersiya banklarının qərar qəbul edə bilməsinin təmin olunması məqsədi ilə minimum həyət ay 1 dəfə stress testləri tətbiq edilməlidir. Stress testlərin (sensitivity) tətbiq edilməsi kommersiya bankının rəhbər işçisinin öz kontrolu altında aparılmalıdır. Bu test modeli, eyni zamanda testin həyata keçirilməsi zamanı istifadə edilən ehtimallar bankın riskli əməliyyatların idarə olunması departamenti tərəfindən tərtib edilməli, riskli əməliyyatların idarə edilməsi komitəsi ona baxmalı və Müşahidə Şurası təsdiqləməlidir. Test modelinə minimum ildə 1 dəfə, məcburi hallarda isə mütəmadi olaraq yenidən baxılmalıdır. Testin modelində istifadə olunan ehtimallara və şoklara hər bir stress test keçirilərkən fərdi şəkildə baxılmalı və təsdiq olunmalıdır. Kommersiya bankının rəhbər işçiləri testin aktuall olmasına həmişə diqqət etməli və bankın davamlı olaraq inkişafının təmin olunmasına və şoklara qarşı olan dayanıqlılığın gücləndirilməsi üçün stress testlərin dəqiqləşdirilməsi və modifikasiyasına daimi kontrol saxlanılmalıdır. Əsas fikir şok olarkən bankın hansı prosesləri həyata keçirməli olduğunu müəyyən etməyə yönəldilməlidir. Buna görə də sensitivity test zamanı əldə olunmuş nəticələr kommersiya bankının rəhbər işçilərinə təqdim olunmalı və risk baş vermə ehtimalının qarşısının əvvəlcədən alınması məqsədi ilə plan tərtib edilməlidir.

Stress Test həyata keçirilməsini Amerika Mərkəzi Bankının banklar üçün tətbiq etdiyi praktiki təhlildə baxa bilərik. Amerika Mərkəzi Bankı stress test tətbiq edərkən aşağıdakı analizləri həyata keçirmişdir (Board of Governors of the Federal Reserve System, s.45).

Amerika Mərkəzi Bankı (FED) stress testin həyata keçirilməsi üçün üç ssenari analizindən istifadə edir: “başlanğıc”, “neqativ” və “olduqca neqativ” ssenarilər. Bu ssenarilər özündə 28 dəyişkəni ehtiva edir. Bunlara ölkədəki iqtisadi fəaliyyətlərə, aktivlərin qiymətlərinə, və faiz dərəcələrinə təsir edən 16 dəyişkən və ABŞ ilə digər

dörd ölkə / ölkələr qrupunun valyuta məzənnələrinə təsir edən dəyişiklər aiddir (Board of Governors of the Federal Reserve System, s.14).

“Olduqca neqativ” ssenari. Bu ssenari kəskin qlobal iqtisadi böhranla əlaqədar olaraq yatırımların uzun-müddətli sabit-gəlirli aktivlərə edildiyi bir dövr olması ilə xarakterizə edilir. Nəticədə, uzun-müddətli faiz dərəcələri düşür və gəlir əyrisi ABŞ-da və digər ölkələrdə dikləşir. Baş verənlər isə ,öz növbəsində, korporativ istiqrazlar və daşınmaz əmlak bazarları da daxil olmaqla bir çox bazarda qiymət korreksiyalarına gətirib çıxarır.

Cədvəl 1. Kapital əmsalları və aktivlər

Tənzimləyici əmsal	Actual 2017:Q4	Stressed capital ratios ¹	
		Son	Minimum
Common equity tier 1 capital əmsalı	12.3	8.7	7.9
Tier 1 capital əmsalı	13.9	10.3	9.5
Total capital əmsalı	16.3	12.8	12.1
Tier 1 leverage əmsalı	8.8	6.5	6.1
Supplementary leverage əmsalı	n/a	5.1	4.7

Mənbə: (Base Committee on Banking Supervision 2011b, “Base III: A Global regulator framework for more resilient banks and banking systems”)

Olduqca neqativ ssenarinin tərkib hissəsi olaraq, kapital əmsallarının azalacağı proqnoz edilir. Ümumilikdə, hər bir kapital və leverage əmsalının planlama zamanı ərzində 2.3 %-lə 3.6 % arasında azalacağı gözlənilir. Aşağıdakı cədvəllərdə isə ayrı-ayrı bankların kapital və leverage əmsallarını əks etdirən göstəricilər verilmişdir:

Şəkil 1. Kapital əmsalları

Table 4.A. Capital ratios, actual 2017:Q4 and projected 2018:Q1–2020:Q1 under the severely adverse scenario: Advanced approaches firms
Percent

Firm	Common equity tier 1 capital ratio			Tier 1 capital ratio			Total capital ratio			Tier 1 leverage ratio			Supplementary leverage ratio ¹		
	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum
American Express Company	9.0	8.7	7.8	10.1	9.7	8.8	11.8	11.3	10.5	8.6	8.3	7.6	n/a	7.1	6.6
Bank of America Corporation	11.9	8.3	7.9	13.4	9.9	9.5	15.9	12.4	12.3	8.6	6.3	6.1	n/a	5.0	4.9
The Bank of New York Mellon Corporation	11.9	12.5	9.0	14.2	14.6	11.2	15.1	15.8	12.3	6.6	6.7	5.3	n/a	6.2	4.8
Barclays US LLC	13.1	11.3	9.6	15.7	13.8	12.1	18.8	16.7	14.8	8.2	7.1	6.5	n/a	5.7	5.3
Capital One Financial Corporation	10.3	5.8	5.7	11.8	7.1	7.1	14.4	9.6	9.6	9.9	6.0	6.0	n/a	5.1	5.1
Citigroup Inc.	13.0	9.2	7.2	14.5	10.8	8.8	17.8	14.0	12.1	8.8	6.5	5.4	n/a	5.0	4.2
Credit Suisse Holdings (USA), Inc. ²	24.7	20.4	17.6	24.7	21.0	18.2	24.8	21.1	18.3	7.3	7.6	6.7	n/a	7.4	6.6
DB USA Corporation	16.5	12.7	12.2	25.9	22.2	21.7	25.9	22.5	22.0	7.2	5.7	5.7	n/a	5.2	5.2
The Goldman Sachs Group, Inc.	12.1	6.9	5.6	14.1	8.7	7.3	16.8	11.4	10.2	8.4	5.1	4.4	n/a	3.5	3.1
HSBC North America Holdings Inc.	15.5	8.1	8.1	18.3	10.9	10.9	22.8	15.3	15.3	8.9	5.2	5.2	n/a	4.0	4.0
JPMorgan Chase & Co.	12.2	7.9	7.2	13.9	9.5	8.8	15.9	11.9	11.0	8.3	5.6	5.3	n/a	4.4	4.2
Morgan Stanley	16.5	8.9	7.3	18.9	11.1	9.4	21.7	13.6	12.2	8.3	4.7	4.3	n/a	3.7	3.3
Northern Trust Corporation	12.6	12.5	11.7	13.8	13.7	12.9	15.8	16.1	15.4	7.8	7.6	7.3	n/a	6.7	6.4
The PNC Financial Services Group, Inc.	10.4	7.1	6.4	11.6	8.2	7.6	13.7	10.6	10.1	9.9	7.0	6.5	n/a	5.9	5.5
State Street Corporation	11.9	8.4	5.3	15.0	11.9	9.0	16.0	12.7	10.0	7.3	5.5	4.2	n/a	4.9	3.7
TD Group US Holdings LLC	16.0	13.3	11.2	16.0	13.3	11.2	17.0	14.5	12.4	8.8	7.4	6.4	n/a	6.6	5.6
U.S. Bancorp	9.3	7.7	7.5	10.8	9.1	8.9	12.9	11.0	10.8	8.9	7.5	7.4	n/a	6.0	5.9
Wells Fargo & Company	12.3	9.9	8.6	14.1	11.6	10.4	17.5	14.9	13.8	9.4	7.6	6.9	n/a	6.5	5.9

Mənbə: (Base Committee on Banking Supervision 2011b, “Base III: A Global regulator framework for more resilient banks and banking systems”)

Kapital əmsalları və aktivlər. Neqativ ssenari təxminləri 35 bankın hər biri üçün ölçülü azalmalar proqnozlaşdırır. Lakin bu kiçilmə “Olduqca neqativ” ssenaridəki azalmalarla müqayisədə daha cüzdür, çünki indiki ssenaridə iqtisadi durum əvvəlki ilə müqayisədə daha yaxşıdır.

Borc itkiləri. Daha aşağı işsizlik dərəcəsi və daşınmaz əmlak qiymətlərində daha ölçülü azalma nəticəsində indiki ssenaridə əvvəlkinə baxanda zərərlər nisbətən azdır. Belə ki, bu dəfə itki 3.9 % olaraq hesablanmışdır ki, bu da rəqəmsal olaraq 263 milyard dollara bərabər olur.

Şəkil 2. Kapital əmsalları

Table 4.B. Capital ratios, actual 2017:Q4 and projected 2018:Q1–2020:Q1 under the severely adverse scenario: Non-advanced approaches firms
Percent

Firm	Common equity tier 1 capital ratio			Tier 1 capital ratio			Total capital ratio			Tier 1 leverage ratio		
	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum	Actual 2017:Q4	Ending	Minimum
Ally Financial Inc.	9.5	6.8	6.8	11.2	8.5	8.5	12.9	10.4	10.4	9.5	7.0	7.0
BB&T Corporation	10.2	8.0	7.9	11.9	9.6	9.5	13.9	12.0	11.9	9.9	7.8	7.8
BBVA Compass Bancshares, Inc.	11.8	7.6	7.6	12.1	8.0	8.0	14.4	10.3	10.3	10.0	6.4	6.4
BMO Financial Corp.	12.1	8.3	8.3	12.6	8.9	8.9	15.3	12.0	12.0	9.8	6.8	6.8
BNP Paribas USA, Inc.	12.4	7.9	7.9	12.8	8.4	8.4	15.0	10.9	10.9	9.3	5.9	5.9
Citizens Financial Group, Inc.	11.2	6.8	6.8	11.4	6.9	6.9	13.9	9.4	9.4	10.0	5.9	5.9
Discover Financial Services	11.6	9.5	8.9	12.3	10.1	9.5	13.8	11.8	11.3	10.8	8.8	8.5
Fifth Third Bancorp	10.6	7.5	7.5	11.7	8.5	8.5	15.2	11.8	11.8	10.0	7.1	7.1
Huntington Bancshares Incorporated	10.0	8.1	8.1	11.3	9.6	9.6	13.4	11.5	11.5	9.1	7.5	7.5
KeyCorp	10.2	6.8	6.8	11.0	7.6	7.6	12.9	9.8	9.8	9.7	6.6	6.6
M&T Bank Corporation	11.0	7.6	7.5	12.3	8.8	8.8	14.8	11.1	11.0	10.3	7.2	7.2
MUFG Americas Holdings Corporation	16.3	12.2	12.2	16.3	12.2	12.2	17.8	14.0	14.0	10.1	7.3	7.3
RBC USA Holdco Corporation	15.6	11.6	11.2	15.6	11.6	11.2	16.8	12.9	12.6	7.9	6.2	6.0
Regions Financial Corporation	11.1	8.1	8.1	11.9	8.9	8.9	13.8	11.0	11.0	10.0	7.3	7.3
Santander Holdings USA, Inc.	16.4	15.9	15.2	17.8	17.0	16.5	19.5	18.6	18.2	14.2	13.2	13.0
SunTrust Banks, Inc.	9.7	6.6	6.6	11.2	7.7	7.7	13.1	9.8	9.8	9.8	6.7	6.7
UBS Americas Holding LLC	21.9	17.4	16.4	24.3	21.6	20.6	25.8	24.0	22.9	8.9	7.8	7.5

Mənbə: (Base Committee on Banking Supervision 2011b, “Base III: A Global regulator framework for more resilient banks and banking systems”)

Proqnoz edilən zərərlər. Olduqca neqativ ssenari çərçivəsində təxmin edilən zərər toplamda 35 bank üçün 578 milyard dollar hesab edilir. Bu zərərin ən böyük hissəsi iki səbəbdən qaynaqlanır:

- 1) Akkrual borc portfelleri və 2) Qlobal bazarlardakı şoklar və tərəfdaş şirkətlərin iflas olması ilə yaranan itkilər

Borc portfelleri. İpoteka kreditləri, kredit kartları, və digər istehlak kreditləri üzərindən yaranan maddi ziyan proqnoz edilən borc zərərlərinin 47 faizini və bütün təxmin edilən zərərin 35 faizini təşkil edir. Olduqca neqativ ssenarinin tərkibində

yüksək işsizlik və daşınmaz əmlak qiymətlərində ciddi azalmaların yaşanmasını nəzərə alsaq, bu cür itkilərin baş verməsi özlüyündə təbii bir haldır.

Şəkil 3. Gözlənilən itki

Projected loan losses, by type of loan, 2018:Q1–2020:Q1		
Loan type	Billions of dollars	Portfolio loss rates (percent) ¹
Loan losses	429.3	6.4
First-lien mortgages, domestic	34.3	2.7
Junior liens and HELOCs, domestic	15.4	4.9
Commercial and industrial ²	111.3	7.3
Commercial real estate, domestic	63.4	8.3
Credit cards	112.7	14.4
Other consumer ³	39.3	5.5
Other loans ⁴	52.9	4.0

¹ Average loan balances used to calculate portfolio loss rates exclude loans held for sale and loans held for investment under the fair-value option, and are calculated over nine quarters.

² Commercial and industrial loans include small- and medium-enterprise loans and corporate cards.

³ Other consumer loans include student loans and automobile loans.

⁴ Other loans include international real estate loans.

Mənbə: (Base Committee on Banking Supervision 2011b, “Base III: A Global regulator framework for more resilient banks and banking systems”)

Proqnoz edilən xalis satışlar və xalis mənfəət. Toplam olaraq, 35 bankın bu göstərici üzrə 492 milyard dollar gəlir əldə etdiyi hesablanmışdır ki, bu da onların birlikdə bütün aktivlərinin üç faizini təşkil edir. Bu gəlir indikatoru aşağı səviyyəli qeyri-faiz gəlirlərini, artan kapital bazarları dəyişkənliklərini, və kəskin pisləşən iqtisadi vəziyyəti özündə əks etdirir.

Proqnoz edilən zərərlər. FED-in hesablamalarına əsasən 35 bank bütövlükdə müəyyən itkilərlə üzləşəcəkdir. Ancaq bu zərərlər yenə də “Olduqca neqativ” ssenari ilə yan-yan qoyulduqda daha az görünür. Belə ki, indiki şərtlər altında toplam zərər 333 milyard dollar təşkil edir.

Şəkil 4. Ayrı-ayrı banklar üzrə göstəricilər

Table 5. Projected losses, revenue, and net income before taxes through 2020:Q1 under the severely adverse scenario: 35 participating firms									
Billions of dollars									
Firm	Sum of revenues		Minus sum of provisions and losses				Equals	Memo items	Other effects on capital
	Pre-provision net revenue ¹	Other revenue ²	Provisions	Realized losses/gains on securities (AFS/HTM)	Trading and counterparty losses ³	Other losses/gains ⁴	Net income before taxes	Other comprehensive income ⁵	ADCI included in capital ⁶ (2020:Q1)
Ally Financial Inc.	5.7	0.0	8.3	0.6	0.0	0.1	-3.3	0.0	0.0
American Express Company	21.5	0.0	16.2	0.0	0.0	0.0	5.2	0.0	-2.4
Bank of America Corporation	51.3	0.0	55.8	0.4	17.3	4.4	-26.6	-1.0	-7.2
The Bank of New York Mellon Corporation	11.6	0.0	2.4	0.3	1.9	0.0	6.9	-1.4	-3.8
Barclays US LLC	5.4	0.0	4.2	0.0	1.2	0.1	-0.1	0.0	-0.1
BB&T Corporation	9.5	0.0	9.7	0.0	0.0	0.0	-0.3	0.0	0.0
BBVA Compass Bancshares, Inc.	2.5	0.0	4.9	0.0	0.0	0.0	-2.4	0.0	0.0
BMO Financial Corp.	2.6	0.0	5.6	0.0	0.0	0.0	-3.1	0.0	0.0
BNP Paribas USA, Inc.	2.6	0.0	6.6	0.0	0.0	0.0	-4.0	0.0	0.0
Capital One Financial Corporation	32.0	0.0	39.2	0.2	0.0	0.3	-7.5	-1.2	-1.8
Citigroup Inc.	61.9	0.0	52.4	2.9	16.2	3.8	-13.4	-5.0	-38.9
Citizens Financial Group, Inc.	3.5	0.0	8.0	0.1	0.0	0.1	-4.6	0.0	0.0
Credit Suisse Holdings (USA), Inc.	1.6	0.0	0.1	0.0	3.5	0.1	-2.1	0.0	-0.2
DB USA Corporation	0.4	0.0	0.6	0.0	0.8	0.0	-1.0	0.0	-0.3
Discover Financial Services	14.8	0.0	14.5	0.0	0.0	0.0	0.3	0.0	0.0
Fifth Third Bancorp	4.3	0.0	6.1	0.2	0.0	0.0	-2.0	0.0	0.0
The Goldman Sachs Group, Inc.	6.1	0.0	11.3	0.0	13.3	6.4	-25.0	0.0	-1.9
HSBC North America Holdings Inc.	-0.6	0.0	4.6	0.0	0.8	0.3	-6.2	0.4	-0.3
Huntington Bancshares Incorporated	3.8	0.0	4.3	0.0	0.0	0.0	-0.6	0.0	0.0
JPMorgan Chase & Co.	71.5	0.0	68.5	1.0	29.4	1.2	-28.5	-6.7	-6.9
KeyCorp	3.8	0.0	6.1	0.0	0.0	0.2	-2.5	0.0	0.0
M&T Bank Corporation	5.4	0.0	6.7	0.0	0.0	0.0	-1.3	0.0	0.0
Morgan Stanley	3.0	0.0	5.9	0.0	11.7	6.1	-20.8	0.1	-3.0
MUFG Americas Holdings Corporation	3.1	0.0	5.6	0.1	0.0	0.1	-2.7	0.0	-0.1
Northern Trust Corporation	4.0	0.0	2.2	0.1	0.0	0.0	1.7	0.0	-0.4
The PNC Financial Services Group, Inc.	13.9	0.0	12.9	0.4	0.0	0.7	-0.1	-1.9	-2.1
RBC USA Holdco Corporation	2.1	0.0	3.7	0.0	0.6	0.0	-2.2	0.0	0.0
Regions Financial Corporation	4.2	0.0	6.0	0.1	0.0	0.0	-1.8	0.0	0.0
Santander Holdings USA, Inc.	8.0	0.0	7.1	0.0	0.0	0.1	0.8	0.0	0.0
State Street Corporation	5.9	0.0	1.0	0.4	3.4	0.0	1.0	-1.4	-2.4
SunTrust Banks, Inc.	6.1	0.0	8.5	0.1	0.0	0.3	-2.8	0.0	0.0
TD Group US Holdings LLC	10.7	0.0	11.0	0.4	0.0	0.0	-0.7	-1.9	-1.9
UBS Americas Holding LLC	3.1	0.0	2.5	0.0	0.6	0.0	0.0	0.0	0.0
U.S. Bancorp	20.8	0.0	19.8	0.0	0.0	0.0	1.1	0.1	-1.4
Wells Fargo & Company	85.8	0.0	59.4	2.6	12.2	1.6	10.1	-11.9	-13.6
35 participating firms	492.3	0.0	481.7	10.0	113.0	26.1	-138.5	-31.8	-88.8

Mənbə: (Base Committee on Banking Supervision 2011b, “Base III: A Global regulator framework for more resilient banks and banking systems”)

“Neqativ ssenari”. Neqativ ssenari o ssenaridə olan bütün iqtisadiyyatların zəifləməsi ilə xarakterizə olunur. Bu iqtisadi çöküş uzun-müddətli faiz dərəcələrində azalma və ABŞ və digər 4 ölkə / ölkə blokunda gəlir əyrisinin yastılanması ilə müşahidə olunur.

Proqnoz edilən xalis gəlirlər və xalis mənfəət. Toplam xalis gəlirlər 467 milyon dollar olaraq təxmin edilmişdir ki, bu da bütün bankların aktivlərinin 2.8 faizinə

bərabər olur. Əslində faiz gəlirləri “Olduqca neqativ ssenari” ilə müqayisədə daha azdır, lakin eyni zamanda potensial xərclərin də azalması xalis gəlirlərin müsbət olmasına səbəb olmuşdur.

2.2 Bank risklərinin aradan qaldırılmasının yolları (Kapital Bankın təmsalında)

Risqlərin effektiv idarə edilməsi maliyyə-kredit təşkilatlarının keyfiyyətli idarə olunmasının əsas komponentlərindən biridir. Böhran vəziyyətində daha ciddi maliyyə şərtləri və rəqabət şəraitində risklərin idarə edilməsi üçün daha ciddi tələblər müəyyənləşdirilir. Müəssisənin dayanıqlılığında mühüm amili kimi qərar qəbul edərkən risklərin nəzərə alınması ilə həyata keçirilən risk siyasəti ola bilər.

Tərəfdaşlar haqqında kifayət qədər, tam miqyaslı informasiyaya malik olmayan qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyət göstərən kommersiya bankları kredit, bazar, əməliyyat, faiz dərəcəsi riskləri, likvidlik riski, siyasi, reputasiya və s. risklərin bütün növləri ilə yaxından əlaqəli olduğunu və fəaliyyətinin fərdi risklərini qiymətləndirmək və idarə etməklə yanaşı, bank risklərin ümumi səviyyəsini nəzərə almalıdır.

1. Hər bir bankda risklərin idarə edilməsi üzrə hədəfləri əks etdirən və ən azı aşağıdakıları əhatə edən risklərin idarə edilməsi strategiyası hazırlanır (Hüseynov İ. M., 2007):

- bankın strateji hədəflərinə uyğun risk iştahası;
- bankın fəaliyyət strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində məruz qala biləcəyi bütün risklər;
- yeni fəaliyyət növləri və sistemlərin tətbiq edilməsinə bankın risk yanaşması;
- bankın kapitalı ilə bağlı strateji hədəflər;
- global və makroiqtisadi mühitdə baş verən dəyişikliklərdən meydana gələ biləcək riskli əməliyyatların idarə edilməsi;
- riskli əməliyyatların idarə olunması sisteminə nəzarət;

- f6vq6lad6 hallarda riskli 6m6liyyatların t6nziml6nm6si.

Bel6likl6, bank riskl6rinin effektiv idar6etm6 sisteminin s6m6r6li qurulması m6xt6lif aspektlidir. D6nya v6 yerli t6cr6b6l6r g6st6rir ki, h6r bir bank u66n kompleks 6ekild6, 6umumi bank riskini m6qbul s6viyy6d6 azaltma6a v6 normadan a6a6ı s6viyy6d6 saxlama6a imkan ver6n m6xt6lif 6sullar v6 mexanizml6r m6vcuddur.

Az6rbaycan Respublikasında banklarında riskli 6m6liyyatların t6nziml6nm6si il6 ba6lı t6nziml6m6l6r M6rk6zi Bankın q6rarına 6sas6n aparılır. Az6rbaycan Respublikasının H6quqi Aktların D6vl6t Reyestrində 12/04 qeydiyyat n6mr6si il6 qeydiyyatata alınmı6 Az6rbaycan Respublikası M6rk6zi Bankının “Banklarda korporativ idar6etm6 standartları”nın t6sdiq edilm6si bar6d6 q6rarı 03.06.2013-c6 il tarixində q6bul edilmi6dir (“Banklarda korporativ idar6etm6 standartları”, Bakı – 2015). Bu standartların 6umumi m6dd6alarında vurgulanır ki, m6vafiq standartların m66yy6nl66dirilm6sində 6sas h6d6f korporativ idar6etm6y6 aid olan qanunla t6sbit edilmi6 t6l6bl6ri 6sas g6t6r6r6k banklarda etibarlı, 6effaf idar6 olunma v6 hesabatlıq sisteminin t66kil olunması, n6zar6tin v6 riskli 6m6liyyatların idar6 olunmasıdır.

Borcalanın kredit reytinginin adekvat reallıqlarını 6ks etdir6n effektiv kredit siyas6tinin formala6dırılması v6 aparılmasını fikrində tutan borcalanın faiz 6d6m6l6rini tam v6 vaxtında yerinə yetir6 bilm6m6sini v6 borcun 6sas m6bl66ini geri qaytarmadı6ı v6ziyy6ti n6z6rd6 tutan kreditl6r 6zr6 riskli 6m6liyyatların idar6 olunması metodları 6traflı 6ekild6 6ks etdirilm6lidir. Riskl6rin k6narla6dırılması 666n 6n 6ox rast g6lin6nl6r arasında borclar v6 kredit limitl6rinin t6tbiqi 666n m6mk6n z6r6rl6r ehtiyatının formala6masıdır, lakin bu limit geni6 6ekild6 istifad6 edilm6m6lidir 6ks halda onlara n6zar6t etm6k 66tin olacaq. Kredit riskl6rini idar6 etm6k v6 bununla da riski minimuma endirm6k 666n kredit portfelini effektiv 6ekild6 diversifikasiya etm6k lazımdır. H6m6çinin bank6ılıq riskl6rinin idar6 edilm6si 666n xarici m6nb6l6rd6n, y6ni sı6ortadan geni6 istifad6 olunur. H6min standartda riskli 6m6liyyatların idar6 olunması komm6rsiya bankların f6aliyy6tin6 m6xsus olan

risklərin müəyyən edilməsi, dəyərləndirilməsi, idarə edilməsi, təftişi, eləcə də sadalananlar üzrə hesabatlığı özündə birləşdirən proses kimi ifadə olunur.

Riskli əməliyyatların tənzimlənməsi sistemlərinin mövcudluğu idarəetmədə bankın səhmdarlarının və inzibatçılarının əsas vəzifələrindən biridir. O cümlədən, kommersiya banklarının strateji planında həmin bankın strateji hədəfləri, məqsədləri, risklərinin təhlili, prioritet inkişaf istiqamətləri, eləcə də reallaşdırılacaq fəaliyyət sferaları, qeyd edilənlərə aid strateji məqsədlər və fəaliyyət planı, strateji planın reallaşdırılması məqsədilə tələb edilən təşkilati struktur və maliyyə proqnozları göstərilir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının “Banklarda korporativ idarəetmə standartları”nda risklərin idarə olunması bankda həyata keçirilən əməliyyatların xarakterinə, miqdarına, fəaliyyət sahələrinə və şəraitinə, kompleksliliyə, həmçinin qarşılaşdığı risklərə uyğun olaraq risklərin idarə olunması sistemi formalaşdırılmalıdır. Risklərin idarə olunması sisteminin yaradılması aid əsas tələblər Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”ı ilə tənzimlənir (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”, Bakı – 2013).

Ümumiyyətlə, effektiv, təsdiq edilmiş bank risklərinin idarə edilməsi siyasətinin qurulması üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək lazımdır:

- bank risklərinin müəyyən edilməsi yollarının, fəaliyyətin müxtəlif istiqamətlərini əhatə edən risklərin, onunla əlaqədar fayda və mənfi nəticələri müəyyən etmək üçün mövcud olan metodların istifadə edilməsi, eləcə də yeni üsulların işlənib hazırlanması;

- risklərin səviyyəsini qiymətləndirmək üçün effektiv yanaşmaların yaradılması;
- risklərin monitorinqi;

- dünya təcrübəsində yayılmış və bankın daxili tənzimləyici sənədlərində təsbit edilmiş minimallaşdırma (risklərin qarşısının alınması, ötürülməsi, bölüşdürülməsi və təhvil verilməsi) üzrə yeni effektiv daxili mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;

- sığorta kimi xarici mexanizmlərin məcburi istifadəsi və s.

Ölkənin ən önəmli banklarından olan “Kapital Bank” ASC-dir. Kapital Bank Azərbaycan Əmanət Bankının varisi olaraq 140 ildən artıq bir müddətdə, fəaliyyətini davam etdirir. Hazırki dövrdə Kapital Bank Azərbaycandan ən böyük xidmət şəbəkəsinə malik olan maliyyə təşkilatı kimi qəbul edilir. Universal bank statusuna malik olan Kapital Bank 3 milyon nəfərdən artıq fiziki şəxsə və 22 mindən çox olan hüquqi şəxs xidmətlər göstərir. Bununla yanaşı, Kapital Bank dövlət tərəfindən reallaşdırılan müxtəlif böyük sosial əhəmiyyət daşıyan layihələrdə təmsil olunur, həmçinin real sektorda inkişafa nail olunması istiqamətində çoxsaylı tədbirlərlə çıxış edir. Qeyd edək ki, “Kapital Bank” ASC-nin səhmlərinin 99.87%-i "Paşa Holding"-ə, 0,13%-i isə fiziki şəxslərə məxsusdur. Bankın nizamnamə kapitalı 185 mln. AZN təşkil edir.

Kapital Bank -da riskli əməliyyatların idarə edilməsi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının risklərin idarə edilməsi barəsində qayda və standartları, həmçinin Kapital Bank ASC-nin daxili nizamnamə, siyasət və metodologiyası əsasında formalaşdırılmış qayda və prosedurlarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

AR MB-nın “Banklarda korporativ idarəetmə standartları”na əsasən kommersiya bankının təşkilati strukturu Səhmdarların ümumi yığıncağı və ya Müşahidə Şurası tərəfindən ona səlahiyyət verilərsə təsdiq olunur. Təşkilati struktur bankın mühüm fəaliyyət sahələrini əhatələməli, eləcə də risklərdən müdafiə edilməsi məqsədlərini yerinə yetirməlidir. Ümumiyyətlə bütün bankların təşkilati strukturunda daxili audit və risklərin idarə olunması funksiyalarını yerinə yetirən struktur qurumların olması zəruridir.

Kapital Bank ASC risklərin idarə olunması sferasında mövcud olan qurumların və ya strukturlar sisteminin ümumi quruluşu aşağıdakı təsvirə malikdir:

Şəkil 5. “Kapital Bank” ASC-də risk idarəetmənin səviyyələri

Mənbə: (www.kapitalbank.az)

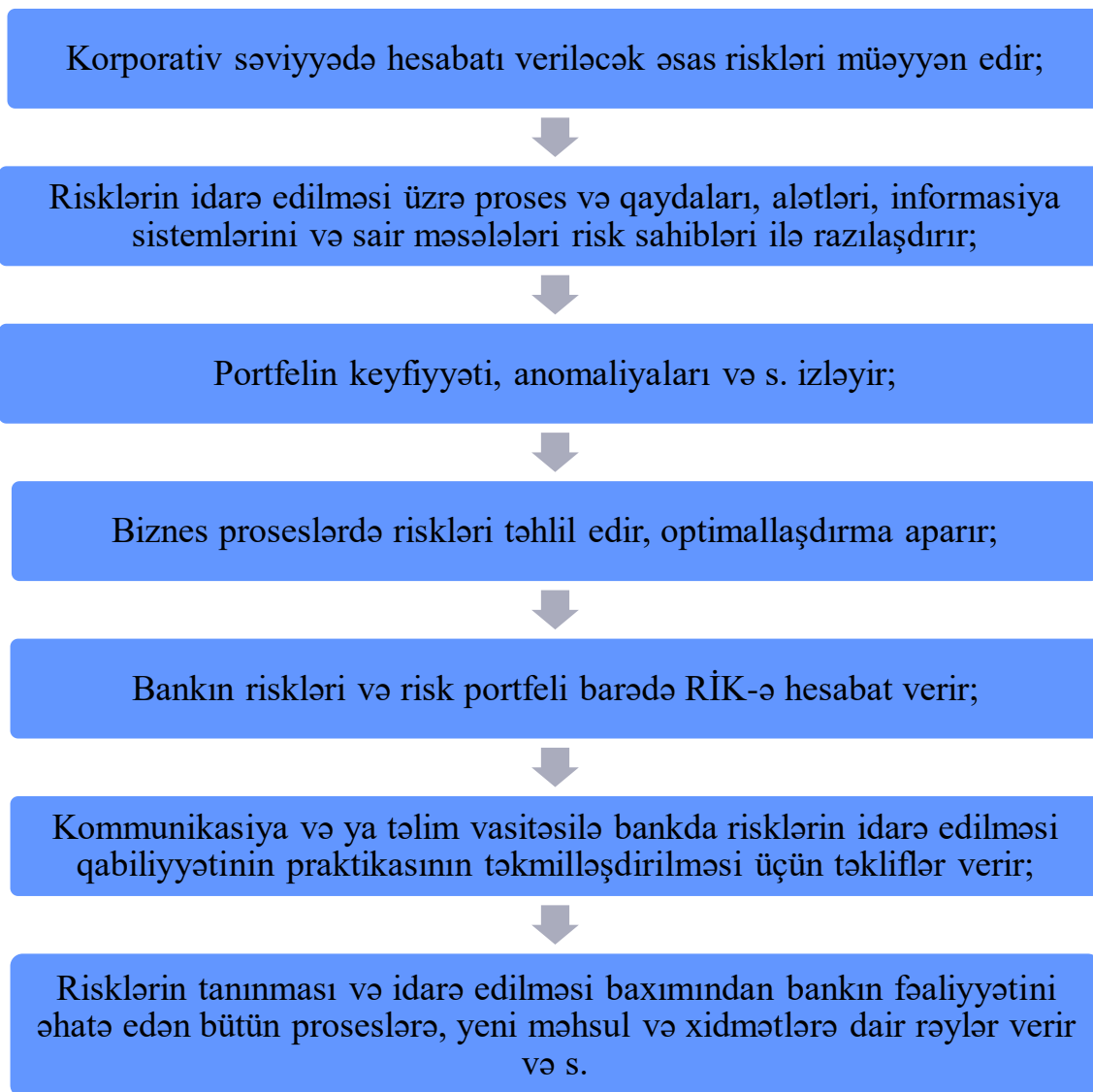
Kapital Bank –nın Müşahidə Şurası ümumi olan risklər üzərində nəzarəti həyata keçirir. Deməli bu nəzarət özündə bir sıra aspektləri birləşdirir. Bunlara bankın riskləri cəlb etməsi, dayanıqlılıq məlumatları, risklərlə bağlı uzunmüddətli fəaliyyət planı, bankı risklərlə əlaqədar siyasəti aiddir. Bundan başqa qanunvericilik çərçivəsində müəyyən edilmiş həddləri təsdiq edir. Həmçinin bankın idarə heyətinin də risklərlə əlaqədar gördüyü işlərə nəzarəti təşkil edir. Belə ki, bankın İdarə heyəti Müşahidə Şurasınının təsdiq etdiyi risklərlə bağlı fəaliyyətinə əsaslanaraq Müəssisə Risklərinin İdarə edilməsi üzrə prioritetləri reallaşdıraraq bank fəaliyyətini yönəndirir. Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyi əsasən Müşahidə Şurasının işinin düzgün təşkilindən asılıdır. Bankın tərkibinə daxil olan müxtəlif subyektlərinin tələb olunan

vasitələrlə təmin olunması, gözlənilməz hadisələr zamanı fəaliyyətlərin ardıcılığı, risk cəlbədiciyi, o cümlədən müxtəlif əhəmiyyətli məlumatların hazırlanmasına, eləcə də yaxşılaşdırılmasını dəstəkləyir. Belə ki, Kapital Bank-ın Müşahidə Şurası “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununu əsasında yaranmış bankın törəmə təsərrüfat cəmiyyətində korporativ idarə olunma sisteminin, reqlamentin və daxili idarə olunma mexanizmlərinin cəmiyyətin iş prinsiplərinə uyğun gələn risklərə adekvat olmasını təmin edərək, onların əlihenə lazımı qaydada kontrolu həyata keçirməli, eyni zamanda törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərinin qarşılıqlı, həmçinin bankla əlaqələrini davamlı olaraq dəyərləndirməlidir. Bankın Müşahidə Şurasına təqdim edilən informasiya və hesabatlar arasında həm potensial itkilərin hesablanması aparılmaqla işlək olmayan aktivlər, eləcə də əhəmiyyətli dərəcədə böyük risk ilə təsnif edilmiş aktivlər, həm də ötən üç ay müddətində böyük risk ilə təsnif edilmiş aktivlərin hamısı, bu cür təsnif qruplarının yaranma səbəbləri, bütün yüksək hesab edilən risklərin müəyyən edilmiş aktivə aid olan potensial itkilər üzrə ehtiyatın formalaşdırılması məqsədilə ayrılan vəsaitlərin miqdarı haqqında informasiya öz əksini tapır. Bundan başqa daxili nəzarət ilə risklərin idarə olunması sistemlərinin auditi haqqında hesabat, müvafiq sistemlərin dərhal reaksiya verməsinin və effektivliyinin yüksəldilməsi üzrə təqdim edilən təklif, tövsiyə, həmçinin sadalananların yerinə yetirilməsi haqqında informasiya, əlavə olaraq xarici audit hesabatı ilə yanaşı idarə edən şəxslərə təqdim edilən təklifləri də özündə birləşdirən xarici auditə aid olan yazışmaların hamısı daxil olmaqla, kənar auditlə əlaqədar bütün yazışmalar Müşahidə Şurasına təqdim olunur..

Kapital Bank-da olan Riskləri İdarəetmə Komitəsi bankda riskli əməliyyatların idarə edilməsi ilə bağlı fəaliyyətini, risk həddlərini, risklərin idarə edilməsi modelini, eyni zamanda riskə dayanıqlılıq, nəticələr və ehtimal ölçüləri, eyni zamanda fərqli sənədləri yoxlayır və təkliflərlə çıxış edir. Risklərin İdarəetmə Komitəsi risklərin idarə olunması ilə əlaqədar ümumi təcrübənin yaxşılaşdırılması, mövcud dövrün

tələbləri və təhlükələr haqqında təkliflərin irəli sürülməsi ilə məşğul olur. CRO isə risklərin idarə olunması ilə əlaqədar fəaliyyətə nəzarət etməklə yanaşı bu sferaya aidiyyəti olan qurumların, eləcə də İdarə Heyətinin işini qarşılıqlı əlaqəli şəkildə təşkil edir.

Şəkil 6. “Kapital Bank” ASC-də risklərin idarə olunması

Mənbə: (www.kapitalbank.az)

Bankda Risklərin İdarə Olunması Departamenti mövcuddur və o bankda risklərin idarə olunması (MRI) fəaliyyət proqramını formalaşdıraraq həyata keçirir və onun idarə edilməsində işində iştirak edir. Bu fəaliyyətə həmçinin aşağıdakılar aiddir.

Səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılmasında əsas elementlərdən biri risklərin təsnifatıdır. Risklərin təsnifatı "hədəflərə çatmaq üçün risklərin müəyyən qruplara daxil edilməsi" kimi qəbul edilir. Elmi əsaslarla risklərin təsnifatı hər bir riskin ümumi fəaliyyət sistemində yerini dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Bu, müvafiq risklərin idarə edilməsi metodlarının effektiv tətbiqi üçün imkanlar yaradır. Ümumiyyətlə risklər aşağıdakı qaydada təsnifləşdirilir.

1. Kredit riski;
2. Əməliyyat riski;
3. Likvidlik riski;
4. Bazar riski;
5. Strateji risk;
6. Reputasiya riski;

Kredit riski kredit götürən hüquqi və ya fiziki şəxsin öz borcunu geri verməməsi yaxud başqa kredit görə ödəməsini etməməsi ilə əlaqədar yaranan itki riskidir. Kreditlərin sağlamlaşdırılması, defolt, kredit üzrə ödəmələrin vaxtında edilməməsi borcalanların öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi kimi qəbul edilən vəziyyətlərə aid edilir. O cümlədən bankın sifarişçiləri yaxud əməkdaşlıq etdiyi hüquqi və fiziki şəxslər razılaşmalar üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmədiyinə görə bankın zərərə məruz qalması da kredit riski kimi dəyərləndirilir. Kredit riskinin səviyyəsi, o cümlədən zəmanətin verilməsi, sığorta olunması, müxtəlif tənzimləmələrin tətbiqindən də asılıdır. Kredit fəaliyyətini təşkil edərkən kommersiya bankı depozitlərin miqdarının dəyişilməsi kateqoriyasının spesifik cəhətlərini diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

Kredit risk səviyyəsinin azaldılması məqədilə banklar əmanətlərdən asılılıq əmsalının hesablanması metodunu işləyib hazırlamalıdır. Bundan əlavə bank balansının dəyərliliyinin, reyting qiymətləndirilməsinin, Mərkəzi Bank tərəfindən iqtisadi normativlərin yerinə yetirilməsinin dəyərləndirilməsində bir sıra metod və

vasitələri tətbiq etmək vacibdir. Əmanətlərin formalaşması və kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi vaxtı ortaya çıxan faiz riskinin də nəzərə alınması lazımdır.

Kommersiya Bankı kredit riskləri ilə bağlı müxtəlif məsələlər onun hesabatlarında əks etdirilmişdir. Konkret olaraq 2017-ci il üzrə maliyyə hesabatlarına qeydlərdə bunu aydın görmək olur. Ümumiyyətlə maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın tərkib elementlərinə aid olan ən yüksək kredit riskinin miqdarı, qarşılıqlı hesablaşma haqqında müqavilələrin, həmçinin girovlar üzrə müqavilələrin istifadə olunması sayəsində riskin aşağı olmasını diqqətə almadan sadalananların balans dəyəri ilə təmsil olunur.

Maliyyə hesabatlarına əsasən risklərinin idarə olunmasında əsas məqsəd risk hədlərini müəyyənləşdirmək, həmçinin müvafiq hədlərin yüksəlməsinə nəzarət etməkdən ibarətdir. Böhran mühitində maliyyə risklərini müəyyənləşdirmək və onun dəyərləndirilməsi, o cümlədən risklə ölçülən optimal kapital ayırmaları, əməliyyatlar üzrə dəyərin müəyyənləşdirilməsi və fəaliyyətin nəticələrinin dəyərləndirilməsi kifayət qədər çətinləşir. Əməliyyat və hüquqi risklərin idarə olunmasında məqsəd müvafiq risklərin kifayət qədər aşağı salınması məqsədilə nəzərdə tutulan daxili imkanların və reallaşdırılan maliyyə siyasətinin düzgün işləməsini təmin etməkdir. Qeyd etməliyik ki, böyük əhəmiyyət kəsb edən maliyyə aktivlərinin riskliliyi həmin aktivlərin rentabelliliyinin tərəddüdləri ilə xarakterizə edilir. Risk və rentabellilik dərəcəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqələri tədqiq edərkən ortaya çıxan bir məqamı da aydınlaşdırmaq gərək olur. Adətən risklərin idarə olunması funksiyası maliyyə riskləri, yəni kredit, bazar, coğrafi, valyuta, likvidlik və faiz dərəcəsi riskləri, əməliyyat və hüquqi risklər ilə əlaqədar reallaşdırılır.

Müvafiq maliyyə alətləri düzgün dəyər ilə əks etdirilərkən qeyd edilən vəsaitlər dəyərin dəyişməsi zamanı növbəti dövrlərdə ortaya çıxma ehtimalı olan ən yüksək riskin miqdarını yox, mövcud kredit riskinin miqdarını ifadə edəcək. İndi isə “Kapital

Bank” ASC-də 2017-ci ildə maliyyə hesabatlarında qeydə alınan vaxtı keçməmiş və dəyərsizləşməmiş kreditlərə nəzər salmaq.

2017-ci ildə bank tərəfindən verilmiş kreditlər haqqında hesabatda əks etdirilənlərə nəzər yetirdikdə görürük ki, dövlətlə əlaqəli olan müəssisələrdə vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş kreditlərin həcmi 233 milyon 261 min manat, fərdi şəkildə dəyərsizləşmiş kreditlərin miqdarı isə 1 milyon 878 min manat təşkil etmişdir. Korporativ kreditlərdə bu hal analoji olaraq 8 milyon 7 min manat və 38 milyon 753 min manat olmuşdur. Fiziki şəxslərə verilmiş istehlak kreditləri və ipoteka kreditləri bankın kredit portfelinin əsasının təşkil edir. İstehlak kreditlərinin tərkibində vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş kreditlər 34 milyon 78 min manat, ipoteka kreditlərində isə 3 milyon 660 min manat olmuşdur. İstehlak kreditlərinin fərdi şəkildə dəyərsizləşmiş miqdarı 1 milyon 548 min manat təşkil etmişdir. Qeyd edək ki, fiziki şəxslərə verilmiş ipoteka kreditləri arasında fərdi qaydada dəyərsizləşmiş kreditlərə rast gəlinməmişdir. Bu da müvafiq sahədə risk amilinin azalmasına təsir edən əsas faktordur. Müqayisə üçün Bank-da 2016-cı üzrə vaxtı keçməmiş və dəyərsizləşməmiş kreditlər üzrə məlumatlarından istifadə etmək məqsədəuyğundur (Cədvəl 2).

2016-cı ildə bank tərəfindən verilmiş kreditlər haqqında hesabatda əks etdirilənlərə nəzər yetirdikdə görürük ki, dövlətlə əlaqəli olan müəssisələrdə vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş kreditlərin həcmi 111 milyob 106 min manat yəni 122, 155 min az, fərdi şəkildə dəyərsizləşmiş kreditlərin miqdarı isə 3 milyon 455 min manat, yəni 1 milyon 577 min manat çox olmuşdur. Korporativ kreditlərdə bu hal analoji olaraq 8 milyon 7 min manat 19 milyon 963 min manat, yəni 2017-ci ilə nəzərən 11 milyon 956 min manat artıq, həmçinin digər göstərici üzrə isə 462 min manat az olmuşdur. Eynilə 2016-cı ildə də fiziki şəxslərə verilmiş istehlak kreditləri və ipoteka kreditləri bankın kredit portfelinin əsasının təşkil etmişdir. İstehlak kreditlərinin tərkibində vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş kreditlər 49 milyon

Cədvəl 2. 2017-ci üzrə vaxtı keçməmiş və dəyərsizləşməmiş kreditlər üzrə məlumatlar (min azn ilə)

31 dekabr 2017-ci il	Qeyd	Yüksək reyting	Standart reyting	Qeyri-standart reyting	Vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş	Fərdi şəkildə dəyərsizləşmiş	Cəmi
Pul vəsaitləri və pul vəsaitlərinin ekvivalentləri (kassada olan pul vəsaitləri istisna olmaqla)	5	789,507	17,046	-	-	-	806,553
Kredit təşkilatlarında alınacaq məbləğlər	6	488,751	83,621	-	-	-	572,372
Satış üçün mövcud olan investisiya qiymətli kağızları (korporativ səhmlər istisna olmaqla)	7	295,717	-	-	-	-	295,717
Müştərilərə verilmiş kreditlər, ümumi	8						
Dövlətlə bağlı müəssisələr		78,468	136,611	31	233,261	1,878	450,249
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər – istehlak kreditləri		-	604,207	5,979	34,078	1,548	645,842
Korporativ kreditlər		-	66,628	51	8,004	38,753	113,436
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər – ipoteka kreditləri		-	28,692	-	3,660	-	32,352

Mənbə: (www.kapitalbank.az)

654 min manat, yəni 2017-ci ildən 15 milyon 576 min manat daha çox ipoteka kreditlərində isə 5 milyon 607 min manat, xüsusilə 2017-ci ildə qeydə alınan göstəricidən 1 milyon 947 min manat çox olmuşdur. İstehlak kreditlərinin fərdi şəkildə dəyərsizləşmiş miqdarı 1 milyon 513 min manat, yəni 2017-ci ildən 35 min manat az təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, 2016-cı ildə də fiziki şəxslərə verilmiş ipoteka kreditləri arasında fərdi qaydada dəyərsizləşmiş kreditlərə rast gəlinməmişdir. Apardığımız hesablamalar nəticəsində 2016-cı ildə vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş kreditlərin miqdarı 2017-ci ilə nisbətə daha yüksək olmuşdur. Lakin müqayisə üçün deyək ki, fərqi qaydada dəyərdən düşmüş 2017-ci ildə artan tendensiyaya malik olmuşdur.

Bank-ın 2017-ci il üzrə maliyyə hesabatlarına qeydlərində kredit riskləri əks etdirilmişdir. Həmin qeydlərə əsasən vaxtı keçmiş, lakin dəyərsizləşməmiş kreditlərin müddətlərinin maliyyə aktivlərinin qruplarına əsasən təhlilini aparaq. Qeyd edək ki, dəyərsizləşmənin qiymətləndirilməsi zamanı müxtəlif faktorlar nəzərə alınmalıdır. Bankda kreditlərin dəyərdən düşməsi aspektindən dəyərləndirilməsi vaxtı diqqət mərkəzində saxlanılan mühüm faktorlara aşağıdakılar aiddir:

- məbləğlərin əsas hissəsinin, eləcə də fazilərin ödənilməsinin 90 gün müddətindən artıq gecikdirilməsi;

Cədvəl 3. 2016-cı il üzrə kredit riskləri

31 dekabr 2016-ci il tarixinə	30 gündən az	31-60 gün	61-90 gün	90 gündən çox	Cəmi
Müştərilərə verilmiş kreditlər					
Dövlətlə bağlı müəssisələr	-	11,748	-	99,358	11,106
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər-istehlak kreditləri	10,952	6,526	2,438	29,738	49,654
Korporativ kreditlər	410	213	6,434	12,906	19,963
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər-sahibkarlar	116	62	79	11,579	11,836
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər-ipoteka kreditləri	601	210	92	4,704	5,607
Cəmi	12,079	18,759	9,043	158,285	198,166

Mənbə: (www.kapitalbank.az)

birgə fəaliyyət göstərmiş şəxslərin vəsaitlərinin dövr etməsində gecikmələr barəsində informasiyanın mövcudluğu;

- kredit reytinginin enməsi yaxud razılaşmanın ilkin şərtlərinin yerinə yetirilməməsi.

- Qeyd etmək lazımdır ki, bank dəyərdən düşmə prosesini iki mərhələdə apardığı qiymətləndirmə ilə müəyyən edir. Bunlara fərdi şəkildə qiymətləndirilən ehtiyatlarla, ümumi qaydada dəyərləndirilən ehtiyatlar aiddir.

Cədvəl 4. 2017-ci il üzrə kredit riskləri

31 dekabr 2017-ci il tarixinə	30 gündən az	31-60 gün	61-90 gün	90 gündən çox	Cəmi
Müştərilərə verilmiş kreditlər					
Dövlətlə bağlı müəssisələr	233,182	-	-	79	233,261
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər-istehlak kreditləri	3,319	2,436	1,004	27,319	34,078
Korporativ kreditlər	251	348	1,558	5,847	8,004
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər-sahibkarlar	1	-	-	7,799	7,800
Fiziki şəxslərə verilmiş kreditlər-ipoteka kreditləri	842	142	105	2,571	3,660
Cəmi	237,595	2,926	2,667	43,615	286,803

Mənbə: (www.kapitalbank.az)

Kredit riskindən əlavə Kapital Bank ASC-də əməliyyat risklərinin səmərəli idarə olunması, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasıdır. Əməliyyat riski əsasən uğurlu olmayan bankdaxili hadisə və proseslərin, işçilərin və ya müxtəlif sistemlərin yaratdığı zərərlər riskidir. Əməliyyat riskləri ilə bağlı bankda aşağıdakı fəaliyyətlər səmərəli şəkildə təşkil edilir:

- tətbiq ediləcək müvafiq model və metodların əməliyyat risklərinə uyğun seçilməsi;

- risk iştahı böyük olan strukturlar, fəaliyyətlər aydınlaşdırılır;

Bazel standartları əsas götürülməklə təsnifləşdirmə və idarəetmə bankda həyata digər Bank vəsaitlərin hərəkəti planlaşdırılmadan dayandığı halda rahat şəkildə bazarda reallaşdırıla bilən böyük tələbata malik çoxsaylı aktivlər portfelinin sahibi kimi çıxış edir. Habelə, Kapital Bank ASC AR MB-də məcburi ehtiyat norması çərçivəsində ehtiyat yerləşdirir, həmçinin onun məbləği cəlb edilmiş istehlakçı depozitlərinin miqdarına bağlıdır. Qeyd edək ki, likvidlik əmsalı Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müəyyənləşdirdiyi likvidlik əmsallarına uyğunlaşmalıdır. Mərkəzi Bank banklar üçün likvidlik əmsalının ən aşağı otuz faiz miqdarında olmasına nəzarət edir. 2017-ci ilin 31 dekabr tarixində Kapital Bank ASC-nin likvidlik əmsalları aşağıdakı hesablamalar nəticəsində əldə edilən formalarda olmuşdur. İlk öncə ani likvidlik əmsalını (bir gün ərzində alınacaq və ya satılacaq aktivlər / tələb əsasında ödənilən öhdəliklər) tapmaq.

$$\text{Ani likvidlik əmsalı} = \frac{2017\%}{72,25} \quad \frac{2016\%}{133,41}$$

Likvidlik riskinin müəyyən edilməsi digər amillərə qarşı bankın fəaliyyət siyasətinə təsir edir. Likvidlik riskinin idarə edilməsi metodları riskin vaxtında aradan qaldırılması üçün vacibdir. Belə ki, likvidlik riski bankın öz öhdəliklərinin tam həcmdə icrasını təmin etmək imkanının olmaması nəticəsində yaranan zərərlərin riski kimi qiymətləndirilə bilər.

Daha sonra digər risklərin dəyərləndirilməsi məsələləri ortaya çıxır. Belə risklərdən ən mühümlərindən biri riskidir. Bazar riski kapital yaxud kommersiya portfeli olmasının fərqi olmadan, portfelin dəyərinin bazar riski amillərindəki volatilliyə görə dəyişməsi riskidir. Həmçinin, bazar riski bankın maliyyə alətlərinin növbəti dövrlərdəki pul vəsaitlərinin hərəkətlərinin ədalətli dəyəri faiz dərəcəsi, valyuta məzənnələri, eləcə də pay alətlərinin qiymətləri kimi bazar göstəricilərində dəyişmələr nəticəsində tərəddüd etməsi riskidir. Qeyd edək ki, bank əhəmiyyətli kapital, korporativ sabit gəlir yaxud törəmə alətlərə malik deyildir. Bazar riskinin dəyərləndirilməsi aşağıdakı fəaliyyətləri özündə birləşdirir:

- Ümumilikdə iqtisadiyyatda, eləcə də bank sektorunda yaranma ehtimalı olan mümkün dəyişikliklər öyrənilir, kreditləşmə ilə aktiv-passivlərin idarə edilməsinə potensial təsirlər aydınlaşdırılır;

- Faiz dərəcəsinə aid olan risklər, dərəcələrin dəyişilməsi, həmçinin gözlənilən dəyişilmələr nəzərdən keçirilir;

- Yenidən qiymətləndirmə zamanı gözdən qaçırılan amillərin analizi aparılır;

- Qiymətli kağızlar üzrə risklər diqqət mərkəzində saxlanılır;

- Valyutaların məzənnəsindəki dəyişmələr, eləcə də məhsul və xidmətlərin qiymətindəki dəyişmələrin banka təsiri stress testlərin formalaşdırılması və ssenari təhlili yolu ilə öyrənilir.

Bazar riskinin tərkib hissəsi kimi faiz dərəcəsi riski böyük əhəmiyyətə malikdir. Faiz dərəcəsi riski pul vəsaitləri kimi aktivlərin ədalətli dəyərinin yaxud növbəti dövrlərdəki pul vəsaitləri dövriyyəsinin faiz dərəcəsinin dəyişməsi zamanı ucuz ya da baha olması riskidir. Cədvəl 2.5.6-da bankda bütün digər göstəricilər eyni qalmaqla, bankın mənfəət və ya zərər haqqında hesabatının faiz dərəcələrindəki məntiqi baxımdan mümkün olan dəyişikliklərə həssaslığı göstərilir.

Müvafiq ilin mənfəətinin həssaslığı 31 dekabr tarixinə dəyişən faiz dərəcəli qeyri kommersiya maliyyə aktivləri və öhdəliklərinə əsaslanılaraq hesablanmış bir ilə görə

xalis faiz gəliri üzrə faiz dərəcəsində ehtimal edilən dəyişikliklərin təsiridir. Daxili bazarda satış məqsədilə mövcud olan maliyyə aktivlərinin faiz dərəcəsi alqı və ya satqı vaxtı müvafiq qiymətli kağızlar üçün hesablanmış diskonta yaxud əlavəyə əsaslandığına görə, müəyyən səviyyəli satış məqsədilə mövcud olan maliyyə aktivlərinə tətbiq olunan dərəcələrdə müəyyən dəyişmələr kapitalla qəti bir təsir etmir.

Cədvəl 5. Faiz dərəcələri dəyişikliyi

Valyuta riski	%-də azalma / artma 2017-ci il	Xalis faiz gəlirlərinin həssaslığı 2017-ci il
ABŞ dolları	-0,8% / + 0,70 %	10,67/(97,65)

Mənbə: (www.kapitalbank.az)

Kapital Bankın risklərlə bağlı fəaliyyətlərinə beynəlxalq reyting agentliklərindən müvafiq qaydada rəylər alır. Bank 2018-ci ildə “Moody’s Investors” tərəfindən averilən aşağıdakı reytinglərə malikdir:

Şəkil 7. “Moody’s Investors”-un qiymətləndirilməsi

“b1”	• Əsas kredit qiymətləndirilməsi (BCA)
“Ba3”	• Uzunmüddətli bank depoziti (BCA)
“Ba2”	• Uzunmüddətli kontragent risk qiymətləndirilməsi
“Sabit”	• Reyting proqnozu

Mənbə: (www.moody’s.com)

Kapital bankla bağlı hesabatda qeyd edilir ki, son dövrlərin mürəkkəb iqtisadi şəraitinə baxmayaraq, bank aktivlərin yüksək keyfiyyətini qoruyumağa müvəffəq olmuş, problemlə kredit əmsalı isə cəmi 6-7% təşkil etmişdir ki, bu da 2015 və 2017-ci illərdə ölkənin bank sektorunda ən yüksək göstəricilərindən biri olmuşdur. Bankın kredit portfelinin keyfiyyəti orta hesabla ölkədəki göstəricilərdən daha yaxşıdır. Bunun əsas səbəbi bankın xarici valyutada olan kreditlərinin məhdud olması, dövlət qurumları ilə əməkdaşlığı, həmçinin əmək haqqı və təqaüd layihələrində iştirak etməsidir.

Standard & Poor's agentliyi isə Bankın reytinglərini aşağıdakı formada təsdiqləmişdir:

Şəkil 8. Standard & Poor's-un qiymətləndirilməsi

"BB-/B"	• Uzunmüddətli kredit reytingi
"BB-/B"	• Qısamüddətli kredit reytingi
"Sabit"	• Reyting proqnozu

Mənbə: (www.standartpoors.com)

Standard & Poor's Beynəlxalq Reyting Agentliyi bankın fəaliyyəti ilə bağlı növbəti dəyərləndirmənin nəticəsi kimi 2018-ci ildə Bank-ın reytingini “neqativ” proqnozdan, “stabil”ə yüksəltmiş və “BB-/B” səviyyəsində təsdiqləmişdir. Bu reyting Azərbaycan bankları arasında ən yüksək göstəricilərdən biri hesab edilir. Reyting agentliyinin mütəxəssisləri açıqladıqları hesabatda, Bankın bank sektorunda mövqeyini yüksəldəcəyini proqnoz edir. Hesabatda həmçinin Bankın digər kommersiya bankları ilə müqayisədə daha dayanıqlı və etibarlılığı vurğulanmışdır.

Bankda aparılan struktur siyasəti nəticəsində kreditləşmə sferasında, eləcə də rəqabətlik yüksəlmiş, bunun nəticəsində də bankın daha yüksək reytinglər alması gözləniləndir. Bununla yanaşı vurğulanıb ki, bankın gecikmiş kreditlərinin tərkibində azalma 14,7%-dən, 7,2%-ə qədər olmuşdur.

Ümumiyyətlə, hər hansı bir kommersiya bankı fəaliyyətinin spesifikasiyasına görə, risklərin müxtəlif növlərini qəbul etmək məcburiyyətindədir və bir qayda olaraq, daha çox idarə olunan risk qəbulu bankın yerinə yetirdiyi əməliyyatların daha çox rentabelliyi deməkdir. Bank üçün, o cümlədən prinsipcə, hər hansı digər kommersiya təşkilatı üçün risklərin idarə edilməsi prioritet halına gəlir. Kommersiya bankının məruz qaldığı bütün risklərin tərkib hissəsi olan bank risklərinin idarə edilməsi sistemi bankın risk idarəetmə sistemində əhəmiyyətli payı tutur. Bankın tam fəaliyyət göstərməsi, öz müştərilərinə xidmət göstərməsi, həmçinin öhdəliklərini yerinə yetirməsi onun effektivliyindən, problemlə sahələri vaxtında və tam olaraq müəyyən etmək qabiliyyətindən asılıdır.

III Fəsil. Müasir dövrdə bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinin perspektivləri

3.1 Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi tədbirlərin bank risklərinin olunmasında rolu

Banklar ölkə iqtisadiyyatının əsas arteriyası hesab edilir. Elə buna görə də bank risklərin idarə edilməsi sahəsində beynəlxalq praktikanı öyrənərək burada dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Respublikada risklərin idarə edilməsi ilə əlaqəli Mərkəzi Bankın apardığı siyasətin rolu əvəz edilməzdir. 2004-cü ildən MB tərəfindən “Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi” qaydaları təsdiq edilmiş və bunun əsasında banklarda Risklərin İdarəedilməsi Departamentləri fəaliyyətə başlamışdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizin banklarının hər birinin risk menecment adlı departamenti var və həmin bankların idarəetmə orqanları risklərin idarə olunmasını ümumi idarə olunmanın vacib elementi kimi qəbul edirlər. Bunun özü artıq bir irəliləyişdir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi və korporativ idarəetmə, maliyyə və qeyrimaliyyə sektorunda prioritet məsələ kimi gündəmdədir. Maliyyə krizisi bir çox maliyyə qurumlarına ciddi ziyan vurmuş və gəlirliliyin aşağı salmışdır.

Hal-hazırda, riskli əməliyyatların idarə olunması, həmçinin qəbul olunmuş risk müqabilində mənfəətin optimal həddə çadırlımasa, hər bir maliyyə qurumunun əsas funksiyası hesab olunur. Bu sferada respublikada mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədi ilə, Azərbaycan Risk Peşəkarları Assosiasiyasının nəzdində ARPA Consalting şirkəti də fəaliyyətə başlamışdı. ARPA aşağıdakı konsultant xidmətlərini banklara göstərir : risk olunması və qiymətləndirilməsi; korporativ və dövlət maliyyə və mühasibatlıq işləri; idarəetmə və nəzarət analizləri; biznes strategiyaları; korporativ idarəetmə və qiymətləndirmə; bank işi və kredit əməliyyatları; daxili audit və əlaqədar sahələrin auditi.

Yüksək dərəcədə riskin idarə edilməsi mədəniyyəti və təcrübəsi MB-nın

fəaliyyətində tam tətbiq olunur və daim inkişaf etdirilir.

Stress-test təcrübəsinin ölkə banklarında yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi üçün beynəlxalq praktika araşdırılmaqla, banklarda bu testlərin aparılması üzrə Mərkəzi Bankın normativ qaydalarının layihəsi hazırlanmışdır. Eyni zamanda, MB tərəfindən banklara stress test modelinin qurulması ilə bağlı metodoloji dəstək göstərilir. Bununla yanaşı, Azərbaycan banklarının stress-testləri tətbiq edən zaman müəyyən problemlərlə üzləşməsi baş verir. Bunlar aşağıda qeyd edilənlərlə izah oluna bilər:

- Stress-testlərin tətbiq edilməsi ilə əlaqəli bankların kifayət qədər təcrübəsinin olmaması.
- Stress-test modellərinin tətbiq edilməsi üçün banklarda təcrübəsi olan mütəxəssislərin olmaması;
- Banklarda düzgün məlumat bazasının, həmçinin məlumat informasiya sistemlərinin zəif işləməsi;

Göstərilən problemlərə baxmayaraq bankların effektiv stress-test təcrübəsinin qurulması və mövcud risk idarə etmə sistemində inteqrasiyası qarşıdakı zamanlarda bankların və MB-nin əsas məqsədlərdən biri kimi qalır.

3.2. Müasir dövrdə bank riskləri üzrə menegementin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Banklar qərarların qəbulu olunması zamanı gəlir və risk arasında uyğun balansını təmin etməli, risklərə daha düşünülmüş şəkildə yanaşmalıdırlar. Risk idarə etməsi bu gün rentabelliyyənin əsas mənbəyidir. MB risk menecmentinin inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq qiymətləndirmələr aparılır. Boşluqlar və digər problemlər olduqda, onların həll edilməsi istiqamətində vacib işlər aparılır. Ancaq, riskin idarə edilməsi mexanizmlərinin tam tətbiq edilməsi çox zaman alacaqdır. Belə ki, maliyyə bazarlarının bu formada sürətli inkişaf etməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində risk

menecment alətlərinin sistemli tətbiqi üçün ehtiyac yaradır. İkinci isə, riskli əməliyyatların idarə olunması prosesinin səmərəli təşkili üçün lazımlı, dəqiq olan məlumat bazası gərəkdir. Üçüncü, bankların bəzilərinin texnoloji tərəfdən tam inkişaf etməməsi, risk menecment şöbəsinin bankın digər şöbələri ilə lazım olan səviyyədə inteqrasiyanın olunmamasıdır. Amma, bunlara əlavə olaraq əsas, vacib çatışmayan xüsusiyyət risk menecment kimi lazımlı sahədə uyğun savadlı, bacarıqlı işçilərin kifayət qədər olmamasıdır.

Riskli əməliyyatların idarə edilməsi bank fəaliyyətinin diqqət yetirilməsi vacib olan əsas istiqamətlərdən biri və ya birincisidir. Əksər vaxt risklərin düzgün şəkildə qiymətləndirilməməsi bank kapitalının itirilməsi, ödəmə qabiliyyətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi, planlaşdırılmış məbfəətin çata bilməməsi və s. kimi mənfi halların yaranmasına gətirib çıxarır. Bunların olmaması üçün bank bütün fəaliyyət sahələri üzrə gələcəkdə ola biləcək riskləri qabaqcadan müəyyən etməli, onların yaranma səbəblərini analiz etmə qabiliyyətinə sahib olmalıdır. Kommersiya banklarında riskli əməliyyatların idarə edilməsi sistemi əvvəlcədən ehtimal edilən itkilərin miqdarını və nəticələrini sürətli və effektiv formada dəyərləndirməyi bacarmalıdır. Potensial yarana biləcək zərərlərin qarşısının əvvəlcədən alınması, həmçinin ziyanları kompensasiya edə bilən digər mənbələrin müəyyən edilməsi və tətbiq edilməsi risklərin idarə edilməsinin mühüm məqsədləri sırasında xüsusi yer tutur. Sonuncu maliyyə krizisi bu layihələrin əhəmiyyətini daha da aktual etmişdir. Respublikada risklərin idarə edilməsi hansı model üzərində qurulması çox fundamental və vacib məsələdir. Müasir dövrdə daha çox inteqrasiya olunmuş, kəskin dəyişiklikləri əhatə edə bilən modelin qurulmasının üzərində fokus olmalıyıq.

Layihələr risklərin idarə edilməsi üzrə bankın daxili rəqlament və prosedurlara tələblərin tam dəqiq şəkildə müəyyən olunmalı, xüsusilə də kredit və likvidlik riskləri üzrə prosedurların yenilənməli, stress testlərin aparılması üzrə məsləhətlərin hazırlanmalıdır. Bankların hesabatlılıq və İT sistemlərinə nəzarət ciddi şəkildə olmalıdır,

müasir zamanda bankların çoxu yeni və daha müasir tələblərə, xüsusilə də, müasir risk menecment alətlərinin tələblərinə cavab verən əməliyyat sistemlərinə keçirlər. Ölkə banklarının əksəriyyəti bu tələblərə cavab olaraq beynəlxalq səviyyəli məsləhətçilərin dəstəyi ilə müasir riskli əməliyyatların idarə edilməsi sistemlərini qurur və bu proses MB tərəfindən tam şəkildə dəstəklənir. Ancaq unutmamaq lazımdır ki, mükəmməl təşkil edilmiş riskli əməliyyatların idarə edilməsi mühiti daha təcrübəli və təhsilli işçilər tələb edir, yaradılmış sistem təcrübəli, bilikli insanların xidmətində olmalıdır.

Növbəti mərhələdə, əsas irəliləyiş riskli əməliyyatların idarə edilməsi sahəsində beynəlxalq səviyyədə lazımlı olan - “FRM” sertifikatlaşdırmasının ölkəmizdə risk menecerlərinin imtahan verib sertifikat almasıdır.

Risqlərin idarə olunması sistemlərini daha da inkişaf etdirmək məqsədi ilə ixtisaslaşmış kadr heyəti, sistemi müntəzəm olaraq inkişaf etdirmək üçün gündəlik dəstək olmalı və bu sahədə təcrübəni davamlı şəkildə inkişaf olunmalıdır. Texniki departament bankın telekommunikasiya sistemlərində baş tuta biləcək pozuntu hallarına və nasazlıqlara davam gətirməsini təmin etmək üçün ehtiyat surətlərin yaradılması və bərpa etmə üzrə uyğun proseslər aparmalıdır.

Bu fakt ki, risklə ilə gəlir arasında birbaşa asılılıq var. Gəlir əldə etmək imkanı nə qədər çox olarsa, ziyanın olması riski də bir o qədər böyük olur. Risklərin yaranması real məlumatların konkret vaxtda vəziyyətə verilən qiymətə uyğun olmaması səbəbindən baş verir. Əgər bu cür uyğunsuzluqlar müsbətdirsə, bu halda bankın gəlir əldə etmək şansı yaranır. Neqativ uyğunsuzluqlar isə ziyana gətirib çıxarır. Bununla bağlı olaraq, kommersiya banklarının fəaliyyətinin yekun nəticəsinə çatmaq üçün bank risklərinin idarə edilməsini mühüm əhəmiyyəti var.

Bazar iqtisadiyyatı mühitində idarə etmə funksiyalarını həyata keçirən şəxslər, xüsusilə də maliyyə departamentinin rəhbərləri hər bir riskin qarşılığında daha çox mənfəət götürməyə cəhd etməlidir. Risk və xalis mənfəət bir-biri ilə əlaqəli olan və bir-biri ilə şərtlənən maliyyə kateqoriyalarıdır.

Nəticə və təkliflər

Kommersiya banklarının fəaliyyətində daha geniş sahələri əhatə edir. Burada kommersiya banklarının riskli əməliyyatlarını yaradan əsas səbəblər bankla müştəri arasında yaranmış kredit və hesablaşma əməliyyatlarının hansı dərəcədə fəaliyyəti tam təmin etməsi ilə bağlıdır. Kommersiya bankları risklərin mövcud olduğu bir şəraitdə həmin risklərin idarə olunması problemini müvafiq ardıcılıqla aradan qaldırmağa çalışırlar. Belə ki kommersiya banklarında nəzərə çarpan əsas risk göstəricisi kreditlə bağlıdır. Belə ki, bank kredit riski, likvidlik riski, faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsi ilə bağlı yaranan risklər, bazar riski və müflisləşmə riski ilə qarşılaşırlar. Lakin qeyd etdiyimiz risk növləri ümumilikdə hər hansı bir banka aid ola bilməz. Çünki bir kommersiya bankı kredit riski qarşılaşmışdırsa, digər kommersiya bankı faiz dərəcələrinin dəyişməsinə görə risklə qarşılaşıb. Belə bir vəziyyətdə bank risklərinin nəzəri baxımdan təhlili və mövcud vəziyyətin öyrənilməsi imkan verir ki bank risklərinin idarə edilməsi daha çox riskin yaranma səbəbini göstərən amillərlə əlaqəlidir. Magistr dissertasiya işində bank risklərinin idarə olunmasının kompleks təhlil onu göstərir ki, banklar risk dərəcələrinin mövcud olmasına görə əvvəlcədən proqnoz layihələr aparmalı və onların fərdi qaydada araşdırılmasını təhlil etməlidirlər. Bu gün kommersiya banklarında daha çox faiz riskinin olması onu göstərir ki faiz dərəcələri aparılan əməliyyatlar üzrə qeyri-stabil olmaqla yanaşı öhdəlikləri bank qarşısında yerinə yetirilməməsi ilə də bağlıdır. Digər tərəfdən kommersiya banklarının məqsədinə uyğun olaraq aparılan əməliyyatların təhlilləri müvafiq nəticə çıxarmağa imkan verməlidir. Xarici ölkələrdə bank sistemində belə bir təcrübə var ki müştərinin banka olan borcu vaxtında əvvəl geri çağırıla bilər, yəni müqavilənin müddəti başa çatmamış bank bir tərəfli qaydada müqaviləni ləğv edə bilər. Bu zaman vaxtında əvvəl banka qayıtmış vəsaitlər bankın likvidlikinə təsir göstərir. Kommersiya banklarında kredit riski daha geniş yayılmışdır. Artıq respublikamızda fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən alınmış kreditlərin vaxtında geri qaytarılmadığını nəzərə alaraq problemlə kreditlər şöbəsi

fəaliyyətə başlamışdır. Bu şöbəni o banklar yaradır ki onların riskli kredit əməliyyatları çoxdur və vəsaitləri banka qaytarmaq üçün müxtəlif cəhdlər göstərməlidir. Hər bir kommersiya bankı rübün sonunda öz fəaliyyəti üzrə hesabatlar hazırlayır və bu zaman kommersiya bankı xüsusi qaydada yanaşma tələb edən əməliyyatlar üçün fərdi plan proqnozlar hazırlayır və bankın kredit mütəxəssisləri ilə müntəzəm müzakirələr təşkil edir. Digər tərəfdən kommersiya bankları kredit riski ilə qarşılaşanda daha çox kredit verilərkən müştərinin verdiyi girovun açıq bazarda satılaraq kapitalla çevrilməsini nəzərdə tuturlar. Bəzi müştərilər onlara xidmət edən banka müraciət edərək bildirilər ki bank sərbəst şəkildə həmin girovu reallaşdıraraq borcu tamamilə sıfıra endirsin. Biz təklif edirik ki, müştəri həmin girovu qiymətli kağıza çevirərək öz bankına təqdim etsin və bank həmin qiymətli kağızı maliyyə bazarında reallaşdırıb daxil olan vəsait hesabına krediti bir tərəfdən tamamilə ləğv etsin və yaxud aşağı faizlə ödəniş müddətini artırsın. Bir sıra ölkələrdə bankın belə bir funksiyanı yerinə yetirməsi underwriting adlanır. Lakin bir sıra kommersiya bankları var ki onlar kredit riski ilə qarşılaşan müştərisinə yeni maliyyə xidmətləri təklif edir. Burada bank maliyyə məsləhəti verir ki müştəri riskli əməliyyatdan kənar olsun, zəruri olduqda isə bank öz müştərisinə market-maker xidmətini təklif edir. Müştəri bankın təklifini də qəbul etməyə bilər o halda ki müştəri öz bankına yaxın dövr üçün maliyyə sağlamlaşdırılması layihəsini təqdim etsin. Kommersiya bankları müştərilərə kredit verməzdən əvvəl müştərinin kredit qabiliyyətini əvvəlcədən müəyyən etməklə yanaşı vəsaitlərin geri qaytara bilmək ehtimalını burada müəyyən edir. Bizim fikrimizcə bank sadə bir araşdırma aparır yəni, müştərinin aldığı bir manat kreditə 80 qəpik gəlir nəzərdə tutulursa həmin müştəri kredit riski olan müştəri hesab edilir. Digər tərəfdən bankın bir manat bir manat əlli qəpik gəlir düşürsə onda həmin müştəri kredit riski olmayan müştəri hesab edilir. Bizim fikrimizcə belə bir müqayisə aparmaq bank üçün əlverişlidir və riskləri proqnoz etmək mümkündür. Digər tərəfdən kommersiya bankları üçün daha bir riskli əməliyyat valyuta əməliyyatları aparan müştərilərdi həmin müştərilər milli valyutanın xarici valyutaya olan nisbətində hər hansı bir dəyişiklik baş

verdikdə rüklərlə qarşılaşmalı olurlar. Kommersiya bankları öz müştərilərini valyuta risklərindən qorumaq üçün əlavə müqavilələr bağlamışını zəruri hesab edirik. Bu əməliyyat o müştərilərə aiddir ki onlar xarici valyuta ilə əməliyyat apararaq idxal və ixracı daha da genişləndirən müştərilərdi. Bir sıra kommersiya banklarında müddəti keçmiş kreditlərin hansı ki onlar valyutaya çevrilərək xarici ölkələrin banklarına yerləşdirilmişdir və həmin kreditlərin geri qaytarılması valyuta məzənnələrinin dəyişməsinə təsadüf edirsə onda həmin kreditlərin yenidən konvertasiya edilməsinə zərurət yaranarsa bu zaman kommersiya bankları müxtəlif risk dərəcələri ilə qarşılaşmış olurlar.

Beləliklə kommersiya banklarının riskli əməliyyatlarının təhlili ümumilikdə belə bir nəticəyə gəlmək imkanı verir ki bankın müştərilərə göstərdiyi xidmət əməliyyatları hər zaman risklə müşahidə oluna bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. “Banklarda korporativ idarəetmə standartları”, (2015)
2. Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar, (2009)
3. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu , (2004)
4. Bank nəzarəti üzrə Bazəl Komitəsinin “Korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə prinsiplər”
5. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar”, (2013)
6. Elnur Sadıqov (2010) Bank əməliyyatları. Dərs vəsaiti. “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı,- 212 səh.
7. Hüseyinov İ. M., (2015), “Bank Uçotu”, ADIU, Dərslik, 227 səh
8. Orucov S.V., (2009), Böhran şəraitində maliyyə-bank risklərinin idarə edilməsi problemləri, “İqtisadiyyat və həyat”.№11-12.-S.33-35.
9. Kapital Bank ASC-nin maliyyə hesabatları, (2017), 48 səh. (<https://kapitalbank.az>)
10. Bəşirov Rafiq, (2011), Bank işi dərs vəsaiti
11. Maliyyə, vergi, Sığorta və Audit jurnalı

Rus dilində

1. Кутафьева Л. В. Классификация банковских рисков // Молодой ученый. — 2013. — №10. — С. 324-326.
2. Егоров В. А. Система управления рисками в банке // Финансы № 9, (2003) С 157-168.

İngilis dilində

1. Board of Governors of the Federal Reserve System “Dodd Frank Act Stress Test 2018: Supervisory Stress Test Methodology and Results”

2. BPP ACCA approved content provider Study Text book, Paper F9 Financial Management
3. Kaplan Acca Study Text book Paper F9 Financial Management
4. Financial Risk Manager, Part : Valuations and Risk Models, Global Association of Professionals, (2019).
5. Base Committee on Banking Supervision 2011b, “Base III: A Global regulator framework for more resilient banks and banking systems”
6. Hull Jhon (2012) Risk Management and Financial Institutions
7. BPP ACCA approved content provider Study Text book, ACCA Paper 4 Advanced Financial Management
8. Kaplan ACCA Study Text book, ACCA Paper 4 Advance Financial Management

İnternet resursları

1. Investopedia (<https://www.investopedia.com/>)
2. <https://www.cbar.az/>
3. <https://www.moodys.com/credit-ratings/Kapital-Bank-OJSC-credit-rating-809655310>
4. <https://kapitalbank.az/> - Kapital Bank ASC-nin rəsmi saytı
5. www.moodys.com
6. www.poors.com
7. www.banco.az
8. www.bloomberg.com

Cədvəllər siyahısı

Cədvəl 1. Kapital əmsalları və aktivlər.....	34
Cədvəl 2. 2017-ci üzrə vaxtı keçməmiş və dəyərsizləşməmiş kreditlər üzrə məlumatlar (min azn ilə).....	50
Cədvəl 3. 2016-cı il üzrə kreditriskləri.....	52
Cədvəl 4. 2017-cı il üzrə kredit riskləri.....	53
Cədvəl 5. Faiz dərəcələri dəyişikliyi.....	56

Şəkillər siyahısı

Şəkil 1. Kapital əmsalları.....	35
Şəkil 3. Gözlənilən itki.....	37
Şəkil 4. Ayrı-ayrı banklar üzrə göstəricilər.....	38
Şəkil 5. “Kapital Bank” ASC-də risk idarəetmənin səviyyələri.....	44
Şəkil 6. “Kapital Bank” ASC-də risklərin idarə olunması.....	47
Şəkil 7. “Moodys Investors”-un qiymətləndirilməsi.....	56
Şəkil 8. Standard & Poor's-un qiymətləndirilməsi.....	57